
Postkantoren

CATEGORIAAL ONDERZOEK WEDEROPBOUW 1940-1965

Marije de Korte

DECEMBER 2005/ZEIST

In opdracht van het Projectteam Wederopbouw van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg

---

HOOFDSTUK 1 INLEIDING EN METHODIEK	03
1.1 Inleiding	03
1.2 Methodiek	04
HOOFDSTUK 2 VOORROLOGSE ONTWIKKELING	09
2.1 De oorsprong van de post in Nederland	09
2.2 Postkantoren tot 1940	12
HOOFDSTUK 3 NAOORLOGSE ONTWIKKELING	21
3.1 Bestuurlijke achtergronden	21
3.2 Naoorlogse postkantoren	22
3.3 Ontwikkelingen na de wederopbouw	29
HOOFDSTUK 4 PRESELECTIE EN TOETSING	32
4.1 Bronnen	32
4.2 Waarderingscriteria	32
4.3 Selectiemethode	33
4.4 Voorbeelden uit de preselectie	33
BIJLAGEN	39

Hoofdstuk 1 Inleiding en methodiek

1.1 INLEIDING

AANLEIDING EN CONTEXT

De Rijksdienst voor de Monumentenzorg (RDMZ) startte in 2001 een meerjarig onderzoeksproject dat ten doel had een landelijk referentiekader voor het gebouwde erfgoed uit de wederopbouwperiode (1940-1965) te verkrijgen. Eén van de onderdelen van dit project is een reeks categoriale studies, waaraan tot eind 2005 wordt gewerkt. Omdat veel informatie over de naoorlogse architectuur is vastgelegd in boeken, tijdschriften en archieven, heeft de RDMZ in afwijking van het Monumenten Inventarisatie Project (1850-1940), waarbij de gebouwde omgeving gebiedsgewijs per gemeente werd geïnventariseerd, gekozen voor een aanpak waarbij de objecten allereerst per categorie worden bestudeerd op basis van de literatuur en tijdschriftartikelen. De volgorde waarin de categorieën worden onderzocht, is onder andere afhankelijk gesteld van actuele ontwikkelingen, de mate van bedreiging en de importantie of representativiteit van de bouwcategorie voor de wederopbouwperiode. De resultaten van alle categoriale studies worden uiteindelijk voorgelegd aan provincies, gemeenten en vakorganisaties, zodat lacunes in het overzicht kunnen worden aangevuld. Na afronding van de categoriale inventarisatieonderzoeken zal de RDMZ overgaan tot de vervolgfase van selectie en bescherming van het vroeg-naoorlogse erfgoed. Het beleidskader hiervoor zal in 2006 worden vastgesteld.

PROCES EN BETROKKENEN

Het onderzoek naar postkantoren is uitgevoerd door architectuurhistoricus Marije de Korte, die als interne onderzoeker is verbonden aan het Projectteam Wederopbouw van de RDMZ. Zoals vastgelegd in de onderzoeksnota *Richtlijnen Categorieaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965* (RDMZ, 26 juni 2001), is voor het categoriaal onderzoek naar de postkantoren een begeleidingscommissie ingesteld. Naast inhoudelijke aanvullingen op de ontwikkelingsschets hebben de leden van deze commissie op basis van categoriespecifieke waarderingscriteria (bijlage 3) belangrijk bijgedragen aan de totstandkoming van de preselectie van meest behoudenswaardige postkantoren uit de periode 1940-1965. In de begeleidingscommissie hebben de volgende personen met kennis op het gebied van de bouw en architectuur van, en beleidsmatige aspecten omtrent (naoorlogse) postkantoren, zitting genomen:

- Dhr. K. Havelaar (conservator posthistorie, Museum voor Communicatie, voorheen PTT-museum, Den Haag)
- Dhr. A. Hoogvliet (huisvestingsmanager Postkantoren b.v.)
- Dhr. W. den Ouden (directeur Postkantoren b.v.)

- Dhr. F. Verwaaijen (directeur TNT Real Estate)

De begeleidingscommissie staat onder voorzitterschap van Anita Blom, die als projectcoördinator is verbonden aan het projectteam Wederopbouw. Gedurende de looptijd van het onderzoek naar postkantoren is de begeleidingscommissie 2 keer bijeen gekomen. De eerste bijeenkomst vond plaats in februari 2005 na de totstandkoming van de eerste opzet van het rapport. Hierbij is tevens inhoudelijk van gedachten gewisseld over het onderwerp, is de Wederopbouwdatabank gedemonstreerd, zijn de waarderingscriteria voor preselectie besproken en is een preselectie van meest behoudenswaardige postkantoren gemaakt. In mei 2005 heeft de tweede en laatste bijeenkomst van de begeleidingscommissie plaatsgevonden, waarbij de conceptversie van het rapport is besproken en het aanvullende deel van de preselectie is afgerond.

LEESWIJZER

Dit rapport is als volgt opgebouwd; in de inleiding wordt de RDMZ-methodiek voor het categoriaal onderzoek in hoofdlijnen beschreven en nader uitgewerkt aan de hand van het onderzoek naar postkantoren. Het tweede en derde hoofdstuk van dit rapport vormen het inhoudelijke referentiekader van het onderzoek. De geraadpleegde publicaties en de algemene artikelen uit de vakbladen zijn bewerkt tot twee beschouwende hoofdstukken; een chronologische opgezette inleiding over de ontwikkeling van het postkantoor tot 1940 (hoofdstuk 2) en een thematisch gestructureerd verhaal over de ontwikkeling tussen 1940 en 1965 (hoofdstuk 3). Beide hoofdstukken schetsen het bredere kader waarbinnen de afzonderlijke postkantoren uit de groslijst geplaatst en begrepen kunnen worden. Hoofdstuk 4 bevat de toelichting op de preselectie van de belangrijkste postkantoren en de gedeeltelijke toetsing van deze selectiemethode in het veld. Dit hoofdstuk is geïllustreerd met representatieve voorbeelden. In bijlage 4 is een complete lijst van ingevoerde en gepreselecteerde postkantoren opgenomen.

1.2 METHODIEK

De methodiek voor het onderzoek naar objecten van diverse categorieën gebouwen uit de wederopbouwperiode is vastgelegd en beschreven in de reeds eerder genoemde nota *Richtlijnen Categoriaal Onderzoek Wederopbouwobjecten 1940-1965*, die voort zijn gekomen uit het in 1999 opgestelde *Plan van Aanpak Wederopbouw 1940-1965 RDMZ*. Naar aanleiding van de pilotstudies naar scholen, raadhuisen en kerken is de methodiek in maart 2003 aangepast. Deze methode is op hoofdlijnen gevolgd bij het onderzoek waarvan dit rapport de weerslag vormt. In het navolgende wordt de in de nota beschreven methodiek nader toegelicht.

DOELSTELLING

Het onderzoek dat de RDMZ verricht naar de gebouwde omgeving uit de wederopbouwperiode, heeft een vierledig doel:

- Het verkrijgen van een landelijk en representatief overzicht van objecten uit de wederopbouwperiode dat toegankelijk is voor RDMZ-medewerkers en een aantal geselecteerde externe gebruikers
- Het leggen van een basis voor een wetenschappelijk verantwoord, centraal geleid en uitgevoerd selectie-, registratie- en beschermingsbeleid (na 2004)
- Het vergroten en verbreden van draagvlak door het verspreiden van kennis
- Het stimuleren en bevorderen van beleidsbeïnvloeding en alliantievorming vanuit cultuurhistorisch perspectief

Voor het onderzoek naar de categorie postkantoren is niet gestreefd naar een landelijk dekkend en uitputtend overzicht. Het uitgangspunt is om aan de hand van de algemene en objectgerichte literatuur en de uit het Pers- en Publiciteitsdienst Archief (PPD) van het Museum voor Communicatie (voorheen PTT-Museum) verkregen informatie een representatief beeld te vormen van de in de wederopbouwperiode totstandgekomen postkantoren.

AFBAKENING

In het *Plan van Aanpak* uit 1999 wordt de volgende definitie voor de term ‘Wederopbouw’ gegeven: ‘Het erfgoed van de Wederopbouw omvat de resultaten van (steden)bouwkunst, landinrichting, interieurarchitectuur en monumentale kunst uit de periode 1940-1965’. Voor het objectgerichte onderzoek is in de nota onderscheid gemaakt in elf hoofdcategorieën, die op hun beurt zijn onderverdeeld in subcategorieën. Deze hoofdcategorieën zijn gebaseerd op de verdeling zoals gehanteerd in de *Geïllustreerde Beschrijvingen*¹.

Onderhavig onderzoek heeft uitsluitend betrekking op de subcategorie ‘overheidsgebouwen’ van de hoofdcategorie ‘bestuur, recht en overheidsgebouwen’. Binnen het onderzoeksterrein vallen de in de periode 1940-1965 in zijn totaliteit nieuwgebouwde, of in genoemde periode ontworpen, maar later uitgevoerde postgebouwen met publieksfunctie (in deze studie meestal gemakshalve aangeduid met de term ‘postkantoor’, alhoewel het postkantoor feitelijk ook een bestelfunctie zou moeten hebben en dit voor de hier besproken gebouwen niet altijd het geval is). Deze studie richt zich op de gebouwen met de in de *Geïllustreerde Beschrijvingen* genoemde functies ‘hoofdpostkantoor’, ‘stationspostkantoor’, ‘postkantoor’, ‘PTT-gebouw’ en ‘postagentschap’.

WERKWIJZE

De onderzoeksnota onderscheidt de navolgende gefaseerde werkwijze:

---

¹ De reeks *Geïllustreerde Beschrijvingen van de Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst* dateert uit 1903 (en wordt nog altijd bewerkt). Deze bestaat uit een serie boeken die de historische gebouwen en structuren per gebiedsdeel uitvoerig in kaart brengt.

(LITERATUUR-)ONDERZOEK

‘De eerste fase bestaat uit het bestuderen van algemene en categoriespecifieke literatuur uit en over de wederopbouwperiode, alsmede artikelen in algemene en categoriespecifieke vaktijdschriften uit de wederopbouwperiode. Met deze insteek gaat de RDMZ uit van de veronderstelling dat bijna alle landelijk belangwekkende objecten in de genoemde literatuur vermeld zijn.’

De meeste relevante literatuur is afkomstig uit het PPD-archief van het Museum voor Communicatie (voorheen PTT Museum), de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en de bibliotheek van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg in Zeist. Daarnaast is literatuurstudie verricht in de bibliotheek van de faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft. In tegenstelling tot de overvloedige algemene literatuur over de wederopbouw, bestaan er nauwelijks boeken die specifiek over naoorlogse postkantoren handelen. Daarom is veel gebruik gemaakt van bronnenmateriaal uit de wederopbouwperiode zelf. In de vaktijdschriften uit de periode 1940-1965 wordt de bouw van postkantoren over het algemeen vrij summier besproken. Van de algemene vaktijdschriften zijn alle nummers uit de periode 1940-1965 doorgenomen van de bladen *Bouw*, *Bouwkundig Weekblad*, *Forum*, *Wonen (TABK)* en *Publieke Werken*. Verder is het tijdschrift *PTT Bedrijfsbanden*, een uitgave van de PTT die verscheen tussen 1940-1968, geraadpleegd. Ook het boek *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwendienst en zijn voorlopers* van C.J. van der Peet en G.H.P. Steenmeijer uit 1995 vormde een belangrijke bron, aangezien de Rijksgebouwendienst tot de verzelfstandiging van het postwezen de opdrachtgever voor de bouw van nieuwe postgebouwen was. Daarnaast is informatie verkregen uit de Duitse periodiek *Die Bauverwaltung. Zeitschrift für behördliches Bauwesen*. Het complete literatuuroverzicht is opgenomen in bijlage 1 van dit rapport.

ONTWIKKELINGSSCHETS EN DATABANK

Zoals beschreven in het *Plan van Aanpak* wordt per categoriale studie een algemene inhoudelijke schets over de ontwikkeling van het onderzochte bouwtype samengesteld, en worden de uit de vakbladen verkregen relevante tekstuele objectgegevens ingevoerd in de speciaal voor dat doel gebouwde digitale Wederopbouwdatabank (WOP). In de databank wordt, naast identificatiegegevens, ook informatie opgenomen over onder andere ambachtsslieden, bouwactiviteiten en -jaren, oorspronkelijke en huidige functie en eventuele monumentale kunstwerken. Ook worden in de databank de geraadpleegde bronnen vermeld, die in de meeste gevallen verwijzen naar de tijdschriftartikelen. Per categoriale studie zijn uit de eerder genoemde vakbladen de jaargangen 1940-1965 doorgenomen, waarbij voor onderhavig onderzoek alle artikelen over postkantoren werden gekopieerd en op alfabetische volgorde van plaatsnaam zijn gebundeld in mappen. Het totaal aan de uit de tijdschriften verkregen en in de Wederopbouwdatabank ingevoerde objecten vormt de zogenaamde groslijst. Voor de categorie postkantoren bestaat deze uit 53 objecten. Hieruit is in nauwe samenwerking met de begeleidingscommissie een preselectie van meest behoudenswaardige

postkantoren gevormd. Een nadere toelichting op de structuur, werking en inhoud van de databank is opgenomen in bijlage 5.

Sinds het najaar van 2005 is de databank ontsloten via de website www.monumentenzorg.nl. Zo kan iedereen de Wederopbouwdatabank raadplegen en voorstellen voor aanvullingen doen.

(PRE-)SELECTIE

Tegen de achtergrond van de hierboven genoemde groslijst en de inhoudelijke schets over de ontwikkeling van het postkantoor in Nederland, zijn de landelijke waarderingscriteria op basis van die voor het MIP/MSP (1850-1940) opnieuw geformuleerd en toegespitst op de naoorlogse postkantoren (zie hoofdstuk 4 en bijlage 3). Samen met de begeleidingscommissie is aan de hand van deze waarderingscriteria een preselectie van meest behoudenswaardige objecten of complexen gemaakt, die momenteel bestaat uit 20 postkantoren.

Mede op basis van de ervaringen uit de pilotstudies, is besloten voorlopig af te zien van het in het *Plan van Aanpak* beschreven onderdeel veldwerk, met name vanwege de thans beschikbare tijd. Actualisering van de preselectie door veldwerk kan op korte termijn achterhaald zijn en zal derhalve beter plaatsvinden kort voor het moment waarop de resultaten worden voorgelegd aan provincies, gemeenten en steunpunten. Wel is voor deze studie in 2005 een aantal postkantoren in het veld bezocht, om de informatie uit de literatuur te toetsen aan de realiteit in situ (afbeelding 1.1). De inzichten van het bureauwerk zijn zo - in beperkte mate - geconfronteerd met de huidige situatie. Daarbij is onder andere gelet op de veranderingen aan de gebouwen en complexen sinds de oplevering (gaafheid), alsmede de stedenbouwkundige context, die vaak onderbelicht blijft in de literatuur.

AFBEELDING 1.1

VELDWERK

RAPPORTAGE

In het *Plan van Aanpak* is vastgelegd dat in de laatste fase van het onderzoek alle resultaten worden samengebracht in een eindrapportage. De opzet,

structuur en format van dit rapport is voor alle categoriale studies identiek en bestaat achtereenvolgens uit een methodische inleiding met afbakening van de onderzochte categorie, inleidingen over de ontwikkeling van het bouwtype voor en tijdens de wederopbouwperiode, een inventarisatie van objecten in een databank (groslijst) en een overzicht van meest behoudenswaardige gebouwen of complexen (preselectie).

De complete inventarisatie is te raadplegen in de digitale Wederopbouwdata-bank van de RDMZ en maakt in papieren vorm geen onderdeel uit van dit rapport. Wel is een lijst van de ingevoerde postkantoren in bijlage 4 opgenomen. De voorgeselecteerde, meest behoudenswaardige postkantoren zijn hier gemarkeerd. Deze lijst heeft nadrukkelijk géén juridische status. De preselectie is veeleer een overzicht van karakteristieke en meest behoudenswaardige toonbeelden van postkantoren uit de periode 1940-1965 op basis van bureauonderzoek en beperkt veldwerk, en geldt als basis voor vervolgonderzoek, waardering en selectie. In samenwerking met decentrale instanties zal een en ander op termijn moeten leiden tot bijstelling en aanvulling van de hier in samenwerking met de begeleidingscommissie gemaakte preselectie en in de toekomst tot een selectie van potentiële rijksmonumenten.

Hoofdstuk 2 Vooroorlogse ontwikkeling

2.1 DE OORSPRONG VAN DE POST IN NEDERLAND

VROEGSTE TIJD

Het eerste georganiseerde postbedrijf dat op Nederlandse bodem opereerde, was de Romeinse *cursus publicus*. Vanaf de ondergang van het Romeinse Rijk tot het eind van de achttiende eeuw werd de afhandeling van briefpost regionaal georganiseerd door verschillende instanties en personen. Hoofdzakelijk werd gebruik gemaakt van ‘gelegenheidsboden’; reizigers die (brief)post meenamen van een afzender naar een bepaalde bestemming. Met de opkomst van de stedelijke samenleving in de twaalfde eeuw nam het postvervoer toe. In de stadsrechten werden veelal bepalingen opgenomen dat de stad het recht had boden aan te stellen. Aan het eind van de Middeleeuwen nam de handel toe, en groeide de behoefte aan een gestructureerde postinrichting. De door de stad aangestelde boden verzorgden in toenemende mate op gezette tijden volgens vastgelegde trajecten het postvervoer².

De post was in deze vroegste tijd sterk verbonden met het belastingstelsel. Vanaf de tweede helft van de zestiende eeuw nam het briefverkeer in omvang toe en ging er steeds meer geld om in het postwezen. De postdienst werd in toenemende mate geprofessionaliseerd. De vroegere boden kregen nu de functie van ‘postmeester’, die vanuit een ‘postcomptoor’ het briefverkeer organiseerden. Het vervoer lieten zij over aan medewerkers die lager in rang waren³. Het genereren van inkomsten bleef echter het voornaamste doel van de particuliere postorganisatie. Er werd geïnvesteerd in de diensten die het meest opleverden; de minder intensief gebruikte trajecten werden veelal verwaarloosd. Het platteland bleef hierdoor relatief lang uitgesloten van het postwezen.

Tot het eind van de achttiende eeuw was de postbezorging een particuliere aangelegenheid die regelmatig met corruptie gepaard ging. Na die tijd groeide het besef dat met een breed geworteld en goed georganiseerd postsysteem veel geld kon worden verdiend. Verschillende steden betrokken het postwezen in de stedelijke dienst, om zo de (gemeente)kas te spekken. In de gewesten Holland en West-Friesland werd in 1752 de ‘Statenpost’ geïntroduceerd die de professionaliteit van het postbedrijf sterk ten goede

---

² Hogesteeger en Kramer 1995, p. 12-14.

³ Hogesteeger en Kramer 1995, p. 12-14.

kwam. Hiermee werd een eerste aanzet gegeven tot centralisatie van de postdienst⁴.

CENTRALISATIE EN STANDAARDISATIE

Met de Franse bezetting van 1795 werd het Nederlandse staatsbestel volledig omgevormd. Politieke eenwording op nationaal niveau vertaalde zich in vele takken van de maatschappij, waaronder ook het postwezen. In 1799 werd het gehele postbedrijf - naar Frans voorbeeld - omgevormd tot één nationale, centraal aangestuurde organisatie. Men beschouwde 'de openbare vervoering van brieven' als een opgave die op correcte wijze enkel vanuit de overheid kon worden georganiseerd. De Nederlandse Posterijen werden zo, in navolging van Frankrijk, als staatsbedrijf onder het ministerie van Financiën ingericht⁵. De postdienst zou een flinke financiële bijdrage moeten leveren aan de schatkist, en kreeg daardoor in eerste instantie meer het karakter van een belastinginstituut dan van een algemene communicatiedienst⁶.

Dit veranderde met het in werking treden van de derde⁷ Nederlandse postwet die in 1850 in het Staatsblad werd gepubliceerd (afbeelding 2.x - p. 46 van *200 jaar*). Deze wet regelde het staatmonopolie op het verzamelen, vervoeren en uitreiken van brieven. Bovendien golden vanaf dat moment in het hele land dezelfde tarieven, gebaseerd op gewicht en afstand⁸. In de *Memorie van Toelichting* werd door de minister benadrukt dat vanaf dat moment de dienstverlening een belangrijker aspect zou moeten vormen dan de belastingheffing⁹. Het belang van de toegankelijkheid van de postvoorziening werd steeds meer onderkend, een streven naar standaardisering van de diensten was het gevolg¹⁰. De uniformering van de binnenlandse tarieven in 1871 betekende een grote stap vooruit in de organisatie van het postwezen.

EXPEDITIE: SPOOR EN WEG

Met de Postwet van 1850 werd het postbedrijf sterk uitgebreid. Dit werd bevorderd door de gelijktijdige expansieve groei van het spoorwegennet en de daarmee gepaard gaande mogelijkheid het proces van het postvervoer ingrijpend te versnellen. De bouw van postgebouwen aan het spoor werd hierdoor sterk bevorderd. Al in 1844 sloten de Posterijen contracten met diverse spoorwegmaatschappijen voor het vervoer van post per trein. Postexpeditie per spoor werd met name gebruikt voor het vervoer over grotere afstanden. Voor het regionale vervoer werden in eerste instantie stoomtrams gebruikt. Vanaf de jaren dertig van de twintigste eeuw werd

---

⁴ Deze ontwikkeling bleef echter tot 1795 beperkt tot bepaalde delen van het land. Knibbeler en Crols 1994, p. 9-10.

⁵ Omdat de post van oudsher een belangrijke bron van (belasting)inkomsten vormde, werd de organisatie ondergebracht bij het ministerie van Financiën.

⁶ Hogesteeger 1998.

⁷ De eerste postwet dateert uit 1806, de tweede uit 1810 (gebaseerd op het Franse poststelsel). Hogesteeger 1998.

⁸ *Bouwkundig Weekblad* 1952, p. 24-29.

⁹ Hogesteeger 1998, p. 45.

¹⁰ Onder andere gingen de tarieven van het postvervoer met een derde omlaag.

---

meer gebruik gemaakt van de auto. De instelling van nachtelijk vervoer voor het postbedrijf in 1930 had grote gevolgen voor de snelheid waarmee een bestelling kon worden afgerond; een bepaalde zending kon nu al de eerste dag na aanbidding in alle Nederlandse provinciesteden worden bezorgd¹¹.

AUTOMATISERING

De economische recessie in de jaren dertig van de twintigste eeuw had invloed op de Posten. Om de noodzakelijke bezuinigingen door te kunnen voeren, werd de postdienst op grotere schaal gemechaniseerd. De invoering van de postsorteeremachine *Transorma van Marchand en Andriessen* in 1931 betekende een grote sprong vooruit in de automatisering van het postproces (afbeelding 2.1)¹².

---

¹¹ www.tpgpost.nl, geraadpleegd februari 2005. In 1947 werd hier nog een extra dagdienst aan toegevoegd; er reed nu een dag- en een nachtposttrein. In 1997 werd het postvervoer per trein volledig vervangen door vervoer per vrachtwagen.

¹² www.tpgpost.nl, geraadpleegd februari 2005. Met de hulp van de door één bediende aangestuurde *Transorma van Marchand en Andriessen* konden grote hoeveelheden post vrijwel automatisch over 400 bestemmingen worden verdeeld.

AFBEELDING 2.1
DE TRANSORMA VAN MARCHAND
EN ANDRIESEN WERD
GEINTRODUCEERD IN 1931. FOTO
DEN HAAG, JAREN 50.

De al eerder ingezette frequentieverlaging van de postbezorging in de jaren twintig werd in 1932 verder doorgezet¹³. Buiten de grote steden werd vanaf dat moment nog maar twee in plaats van drie keer per dag post bezorgd¹⁴.

2.2 POSTKANTOREN TOT 1940

Tot ver in de negentiende eeuw bestond de hoofdtaak van de Posterijen uit het verzorgen van de briefpost. De postdirecteur hield daartoe kantoor aan huis. Meestal werden alle aan de post gerelateerde werkzaamheden in één vertrek uitgevoerd en was er slechts één loket, in de gevel van de directeurswoning¹⁵. Zelfs tot na de invoering van de Postwet in 1850 kwam het

---

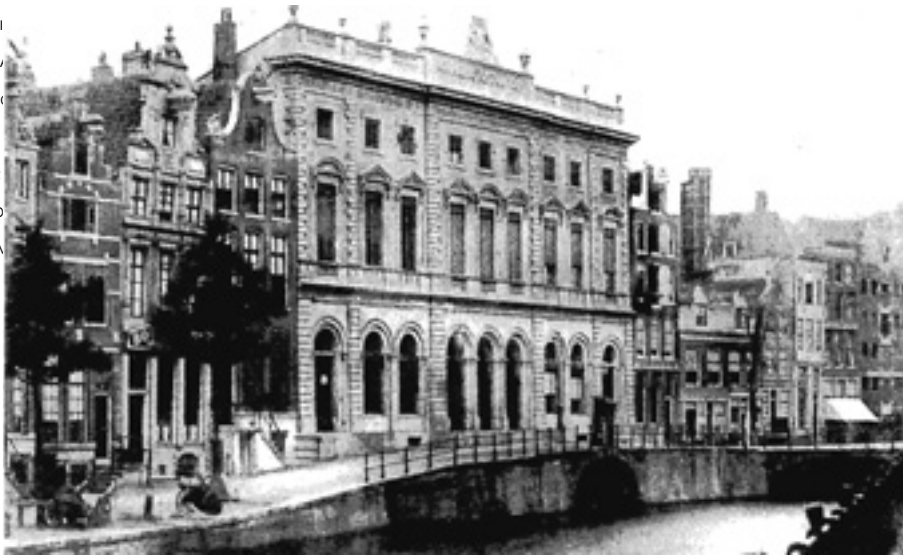
¹³ In de jaren twintig werd het aantal postbezorgingen per dag teruggebracht van vier naar drie.

¹⁴ www.tpgpost.nl, geraadpleegd februari 2005.

¹⁵ Peet, p. 181.

voor dat wanneer de postdirecteur verhuisde, het plaatselijke postkantoor eveneens van locatie veranderde. Dit ongeacht de omvang van de plaats of nabijheid van andere voorzieningen¹⁶.

AFBEELDING 2.2
HET EERSTE KONINKRIJK
POSTKANTOOR VAN AMSTERDAM
WERD IN 1856 GEBOUWD.
ARCHITECT C. OUTSHOORN.
ONTWERP, NAAR DE TIJD, EEN NEO-CLASSIEK
GEBOUW MET SYMMETRISCHE
INDELING.

De uniformering van de binnenlandse tarieven na 1850 droeg bij aan de professionalisering van het postwezen¹⁷. Een en ander leidde tot een groeiende vraag aan geschikte huisvesting voor het postbedrijf. De postlokalen in de plaatselijke directeurswoning voldeden niet langer¹⁸. De weinige postgebouwen in staatseigendom waren oorspronkelijk niet voor dat doel opgerichte gebouwen. Het eerste specifieke Nederlandse postkantoor werd halverwege de negentiende eeuw gebouwd in Amsterdam. Het ministerie van Financiën - waar de posteries van oudsher onder ressorteerden - gaf opdracht aan Cornelis Outshoorn een hoofdpstkantoor aan de Nieuwezijds Voorburgwal te ontwerpen (afbeelding 2.2)¹⁹.

Dit eerste specifiek als postkantoor ontworpen gebouw was symmetrisch van opzet. Het wachtvertrek vormde de centrale ruimte in het grondplan waar de overige (kantoor-)diensten omheen werden gegroepeerd. De wachtkamer werd overkoepeld door een grote kap uit glas en staal²⁰, die tevens voorzag in de daglichtvoorziening van de omliggende ruimten.

¹⁶ Dit was onder andere het geval in Sneek in 1859 en in Utrecht in 1865, *Bouwkundig Weekblad* 1952, p. 24-29.

¹⁷ Peet, p. 182.

¹⁸ Pas na 1870 werden er op grotere schaal speciaal voor de postafhandeling ontworpen gebouwen opgetrokken

¹⁹ Mannee en Nagtegaal, Delft 1979, p. 57-67.

²⁰ Outshoorn paste deze kapconstructie later eveneens toe in het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt.

Dit type vond echter weinig navolging in de postgebouwen; de inpassing van een lighthof in kleinere gebouwen bleek onpraktisch, getuige het postkantoor van Dordrecht dat Outshoorn in 1871 ontwierp (afbeelding 2.3)²¹.

AFBEELDING 2.3
HET POSTKANTOOR VAN
DORDRECHT (ARCHITECT C.
OUTSHOORN, ONTWERP UIT 1871)
IS EEN VOORBEELD VAN EEN
POSTGEBOUW WAARIN DE
SYMMETRISCHE INDELING VAN
HET KONINKLIJK POSTKANTOOR
IN AMSTERDAM WERD
OVERGENOMEN. HET CENTRALE
LICHTHOF VIEL ECHTER DERMATE
KLEIN UIT, DAT GESPROKEN WERD
OVER EEN 'PUT'.

De Postwet van 1850 veroorzaakte een uitbreiding in de te verrichten diensten en maakte aan de huisvesting van postgelegenheden in directeurswoningen een einde. In 1869 besloot het ministerie van Financiën over te gaan tot verwerving van vaste postkantoren. Om de op dat moment bestaande 140 zelfstandige posteenheden te kunnen huisvesten, werden hoofdzakelijk panden gehuurd²². Tot 1870 werd, afgezien van het hoofdpstkantoor in Amsterdam, geen nieuwbouw gerealiseerd²³. Slechts in een aantal gemeenten werden bestaande panden verbouwd of uitgebreid. De huisvesting van het postbedrijf werd in deze periode beschouwd als noodzakelijk voor het postvervoer, de loketfunctie en het dienstverlenende aspect van de gebouwen was minder aan de orde²⁴.

RIJKSBOUWKUNDIGE C.H. PETERS (1847-1932)

Tegen het einde van de negentiende eeuw werd de architectuur van postgebouwen herkenbaarder en kregen deze steeds meer een eigen vorm. In deze periode ontstond een specifieke architectuur in de postbouw - de zogenaamde postkantorengotiek - die zich onder andere kenmerkt door het

²¹ De standaardisatie van postgebouwen was daarnaast op dat moment nog niet aan de orde. Er waren echter wel tekeningen in omloop voor kleinere postgebouwen. Mededeling K. Havelaar, mei 2005.

²² *Bouwkundig Weekblad* 1952, p. 24-29.

²³ Peet, p. 115-117.

²⁴ Hogesteeger en Kramer, p. 36.

gebruik van rode baksteen met horizontale gele zandstenen banden en de toepassing van decoratief metselwerk (afbeelding 2.4).

Deze ontwikkeling was grotendeels verbonden met de instelling van een Rijksbouwkundige voor Posterijen en Telegrafie in 1877, die belast was met de huisvestingsaangelegenheden. De eerste architect die werd aangesteld als vaste rijksbouwkundige voor de gebouwen van het ministerie van Financiën, was C.H. Peters²⁵. Als zodanig hield hij zich hoofdzakelijk bezig met de bouw van postkantoren²⁶.

AFBEELDING 2.4
HET HOOFDPOSTKANTOR
DE NIEUWEZIJDS
TE AMSTERDAM
TUSSEN 1895 EN 1900
GEBOUW VAN DE RIJKS-
BOUWKUNDIGE VOOR POSTERIJEN
TELEGRAFIE C.H. PETERS
VOORBEELD VAN 'RENGOTIEK'.

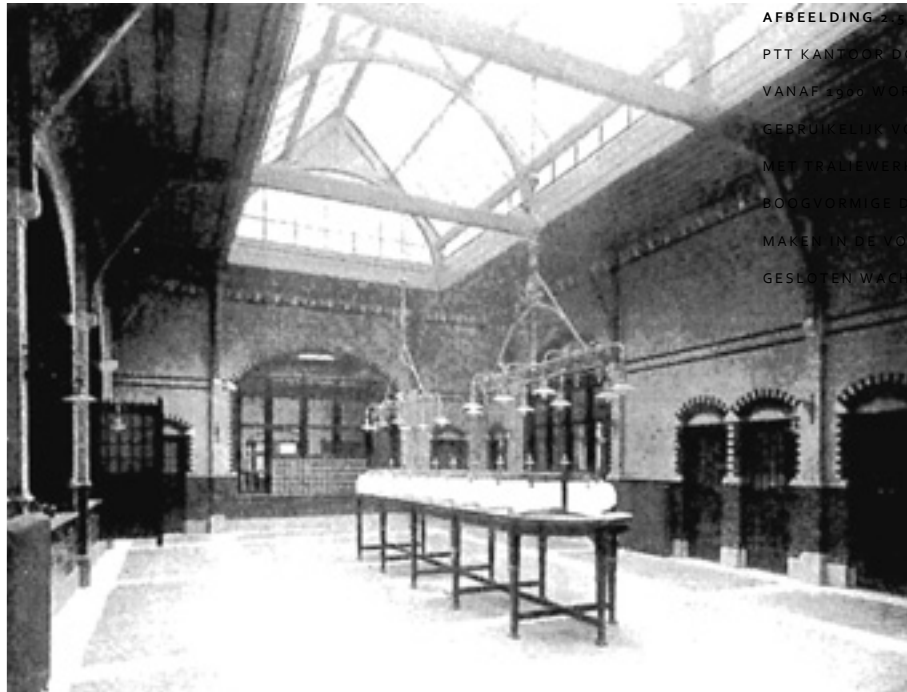

In de loop van Peters' carrière werd de toepassing van decoratieve elementen steeds uitbundiger, hoewel het bestuur van de Posterijen benadrukt dat een zekere zuinigheid geboden was. In 1895 werd een standaardinrichting ingevoerd die zich kenmerkt door overdadige decoratie met cannelures en draaiwerk. Het eerste getraliede lokettenfront werd in 1898 gebouwd in Amsterdam, en vindt navolging in de postkantoren die nadien gebouwd worden (afbeelding 2.5). Op Peters' initiatief worden de gebouwen intern gedecoreerd met muurtegeltjes met postale symbolen, het rijkswapen of beeltenissen van de koningin²⁷.

²⁵ In 1877 en 1878 was Peters als rijksbouwkundige belast met de zorg voor de gebouwen van de Posterijen en Telegrafie. In 1878 werd dit bureau opgenomen in de dienst Landsgebouwen, tevens onder Financiën. Op 1 januari 1924 werd de Dienst Rijksgebouwen ingesteld, de voorloper van de in 1946 ingestelde Rijksgebouwendienst. Peet, van der, p. 677-682.

²⁶ Naast post- en telegraafgebouwen werd Peters ook verantwoordelijk voor de bouw van andere aan het ministerie van Financiën gelieerde gebouwen als belastingkantoren en douaneposten. Peet, p. 182.

²⁷ *Bouwkundig Weekblad* 1952, p. 24-29.

AFBEELDING 2.1
PTT KANTOOR DORDRECHT.
VANAF 1900 WORDT HET
GEBRUIKELIJK VOOR PETERS OM
MET TRALIEWERK AFGESLOTEN
BOOGVORMIGE DOORBRAKEN TE
MAKEN IN DE VOORHEEN
GESLOTEN WACHTZAALWANDEN.

Ten gevolge van de aan het eind van de negentiende eeuw ontstane grotere behoefte aan post- en telegraafgebouwen, nemen deze vanaf 1900 sterk in omvang en aantal toe. Ook de bestuurlijke organisatie groeit sterk in deze jaren²⁸.

In navolging van de Posterijen werden in 1870 ook de telegrafische diensten - die rond 1855 hun intrede deden - bij het ministerie van Financiën ondergebracht. Uit economisch oogpunt werden vanaf 1875 de telegrafie- en postdiensten regelmatig gehuisvest in één gebouw. Het post- en telegrafiegebouw van Oss was in 1887 het eerste gebouw dat beide functies combineerde.

Vanaf 1872 werden daarnaast in de steden bijkantoren gebouwd. Deze moesten, als grote 'loketten van het hoofdkantoor' de toenemende werkdruk verlagen en de post toegankelijker maken voor een groter deel van de bevolking²⁹.

De panden die vanaf 1870 in het gebouwenbestand van Financiën werden opgenomen, werden door de ingenieurs van Waterstaat ontworpen of aangepast. De vraag naar nieuwe postgebouwen bleef in deze periode stijgen, met name in de grote steden. Naast waterstaatkundig ingenieurs werden ook particuliere architecten betrokken in de bouw van nieuwe postvoorzieningen (afbeelding 2.6)³⁰.

²⁸ Peet, p. 425.

²⁹ Knibbeler en Crols, p. 12.

³⁰ Peet, p. 182.

AFBEELDING 2.6
W.C. METZELAAR
ONTWERPEN IN 1881
HOOFDPOSTKANTOR
BLAAK IN ROTTERDAM

GELDDIENSTEN

Behalve de post- en telegrafiediensten vormden ook de gelddiensten een belangrijke pijler. In 1881 werd de Rijkspostspaarbank (RPS) opgericht, die zich richtte op een voor het spaarwezen vrij nieuwe doelgroep; de burgerij. Hoewel de bankinstelling in het postkantoor werd ondergebracht, vormde deze een zelfstandige organisatie. Deze financiële diensten hadden echter wel invloed op de voorzieningen en opzet van de postkantoren. Zo nam het aantal bezoekers toe, en werden de openingstijden van veel postkantoren verruimd.

In 1918 werd naast de RPS de Postcheque- en Girodienst (PCGD) ingesteld, die er onder andere naar streefde in goedkoop en makkelijk geldverkeer te voorzien. In tegenstelling tot de RPS maakte de PCGD wèl onderdeel uit van de PTT³¹. In eerste instantie werd er in elk groter postkantoor een girodienst ingericht. De centrale administratie werd in het hoofdkantoor in Den Haag bijgehouden.

De economische recessie in het tijdvak rond de Eerste Wereldoorlog maakte dat de Post zich genoodzaakt zag bezuinigingen door te voeren. Naast bezuinigingen op salarissen, werd ook het aantal medewerkers teruggedrongen. Pas in de tweede helft van de jaren twintig kwam er een eind aan de verliesgevende situatie waarin de post verkeerde. Alle processen binnen het postbedrijf werden geïnventariseerd, wat resulteerde in de 'Lijst van Arbeidsnormen'³². Rationalisering werd een belangrijk onderdeel in de bedrijfsvoering van het postbedrijf. Waar mogelijk werden kantoormachines ingevoerd. Hierdoor kon worden bespaard op personeel.

Ook werd in deze periode streng bezuinigd op de huisvesting. In vroege jaren twintig werden er slechts een paar grote postkantoren gebouwd, waaronder die in Utrecht en in Rotterdam. Beide gebouwen hadden een grote centrale hal en er werd gebruik gemaakt van een gewapend betoncon-

³¹ Hogesteeger, p. 114.

³² Het personeel had veel kritiek op deze lijst. Deze werd gezien als manier om te bepalen met hoeveel medewerkers een kantoor toe zou moeten kunnen. Hogesteeger en Kamer, p. 65.

structie. De loketfronten werden afgescheiden van de publieke ruimten met traliewerk.

De jaren dertig brachten een nieuwe recessie die de inkomsten van de post sterk terug deden lopen. Als bezuinigingsmaatregel werden veel postgebouwen ‘gedegradeerd’; hoofdkantoren werden hulpkantoor, hulpkantoren werden postagentschap. Daarnaast werden de openingstijden beperkt. Ondanks de slechte economische omstandigheden werden er in de jaren dertig van de twintigste eeuw vrij veel nieuwe postkantoren opgericht en bestaande kantoren verbouwd. Om efficiënter te kunnen werken werden ruimten anders ingedeeld en werd standaardmeubilair ingevoerd. Net als in het bankwezen werden de ijzeren hekken in de publieke ruimten vervangen door glazen wanden, om het contact tussen klanten en personeel te vergroten³³. De loketten werden naar de straatzijde verplaatst, en werden los van de draagconstructie van het gebouw geplaatst³⁴.

AFBEELDING 2.7
POSTKANTOOR IN VILLA,
BOSKOOP 1938.

Mede ten gevolge van technologische ontwikkelingen werden tussen 1935 en 1942 veel postinrichtingen verbouwd of opnieuw gehuisvest. Telefooncentrales namen in omvang toe en moesten ergens in het bestaande postgebouw een plaats krijgen, of in nieuwbouw worden ondergebracht. Kleinere postkantoren buiten de woonkernen werden in deze periode veelal gehuisvest in bestaande bouw, waaronder loodsen en villa's (afbeelding 2.7). Voor grotere postkantoren bleef nieuwbouw gebruikelijk.

RIJKSGEBOUWENDIENST

In 1924 werd de Dienst der Rijksgebouwen opgericht³⁵. Deze verving de vóór die tijd bestaande veertien bouw bureaus, die onder zeven verschillende ministeries ressorteerden. Onderling overleg tussen ministeries of hun bouw bureaus vond in de oude situatie niet of nauwelijks plaats. De instelling van de Dienst der Rijksgebouwen bij het ministerie van Financiën in 1924 maakte hier een einde aan³⁶.

De gebouwen van de Posterijen werden ontworpen door de bouw bureaus van de *Dienst der Landsgebouwen*³⁷. Deze viel uiteen in twee districtbureaus; het *Eerste District* betrof de noordelijke provincies (Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Drenthe, Friesland en Groningen) en het *Tweede District* de zuidelijke provincies (Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant, Limburg).

³³ Ook nam hiermee de hygiëne toe, wat belangrijk was in een periode waarin tuberculose een veelvoorkomende ziekte van het loketpersoneel was.

³⁴ Hogesteeger en Kramer, p. 65-76.

³⁵ Peet, p. 349.

³⁶ Peet, p. 681.

³⁷ In 1989 werd het Staatsbedrijf der PTT geprivatiseerd en omgezet in de NV Koninklijke PTT Nederland (KPN), met als belangrijkste werkmaatschappijen TPG Post BV en PTT Telecom BV. Bron: www.tpgpost.nl, geraadpleegd april 2005.

AFBEELDING 2.8
 HET HOOFDPOSTKANTOOR
 HAARLEM DATEER
 WERD ONTWORPEN
 ARCHITECT J. CRONJE
 UIT 1940.

Voor de totstandkoming van een belangrijk nieuw postkantoor stelde het hoofdbestuur der Posterijen en Telegrafie een programma van eisen op, dat door de Dienst der Landsgebouwen werd vertaald in een ontwerp. Deze samenwerking verliep niet altijd even vlekkeloos; in het geval van de totstandkoming van het hoofdpostkantoor van Haarlem werd het programma van eisen vele malen aangepast, ook nadat het ontwerpproces reeds in gang was gezet. De eerste aanzet tot de bouw van dit postkantoor werd gegeven in 1912. Pas in 1923 werd het nieuwe Haarlemse hoofdpostkantoor voltooid (afbeelding 2.8)³⁸.

INTERIEUR

In 1873 werden, als onderdeel van de professionalisering van het postwezen, alle post- en telegraafgebouwen voorzien van standaardmeubilair³⁹. De voorheen bijeengeschraapte huisraad maakte plaats voor een gestandaardiseerde werkplekinrichting. Een tweede grootschalige modernisering van de interieurs van postgebouwen vond plaats aan het eind van de jaren dertig van de twintigste eeuw. Ondanks, of juist vanwege, de internationale economische terugval bleef de PTT in deze periode nieuwbouw en verbouwingen realiseren; het postbedrijf werd onder invloed van de recessie steeds verder gecommmercialiseerd. Er werden - zeker voor die tijd - grote reclamecampagnes georganiseerd om het postvervoer te stimuleren. Op grote schaal investeerde men in de bouw en verbouw van postvoorzieningen. De interieurs werden sterk gemoderniseerd. Klantvriendelijkheid en efficiency gingen een steeds grotere rol spelen in het postwezen. De grotere nadruk op dienstverlening uitte zich bijvoorbeeld in de vervanging van loketten met gaas of traliewerk door glazen fronten (afbeelding 2.9), waardoor de

³⁸ Peet, p. 385-387.

³⁹ Peet, p. 182.

postmedewerkers meer zichtbaar werden voor de bezoekers⁴⁰. Er zijn vrijwel geen gave interieurs van postkantoren uit de vooroorlogse periode meer overgebleven.

POSTKANTOOR
1940.

MONUMENTALE KUNST

Gedurende de vooroorlogse periode bleef de toepassing van monumentale kunst bij rijksgebouwen beperkt tot de meest voornamelijk bouwwerken. Met de oprichting van de Rijksgebouwendienst in 1924 kwam hier verandering in; bij de Dienst der Landsgebouwen werden toen zelfs kunstenaars in overheidsdienst aangenomen.

In 1938 werd een eerste stap gezet naar een meer structurele toepassing van monumentale kunst in postgebouwen, onder rijksbouwmeester Bremer. Het budget voor de totstandkoming van dergelijke kunsttoepassingen kwam echter van de PTT (afbeelding 2.10). De vastgelegde procentuele inzet van financiële middelen was dus (nog) geen rijksbrede ontwikkeling. Deze deed pas zijn intrede in 1951, met de invoering van de *percentageregeling beeldende kunst* (zie pagina 28). De percentageregeling voor de gebouwen van het Staatsbedrijf der PTT in 1938 kan worden gezien als de voorloper van de algemene rijksbrede percentageregeling die onder rijksbouwmeester Friedhoff werd geïnitieerd⁴¹.

⁴⁰ www.nai.nl, februari 2005.

⁴¹ Peet, p. 545.

AFBEELDING 2.10
SCULPTUUR VAN KUNSTENAAR
HILDO KROP TEGEN DE GEVEL
VAN HET STATIONSPOSTKANTOOR
BIJ DEN HAAG HOLLANDS SPOOR.

Hoofdstuk 3 Naoorlogse ontwikkeling

3.1 BESTUURLIJKE ACHTERGRONDEN

De bouwwereld had sterk te leiden van de oorlogshandelingen vanaf 1940. Bouwmateriaal en mankracht werden steeds schaarser. In 1941 sommeerde het rijk architecten om kleinere rijksbouwopgaven versneld af te ronden⁴². Grote projecten werden van overheidswege afgeblazen, waaronder ook de bouw van het postgebouw bij station Den Haag Hollands Spoor (afbeelding 3.1). In 1942 werd een algemene bouwstop afgekondigd⁴³.

T STATIONS-
J DEN HAAG
R (ONTWERP VAN
TER BREMER)
LGE VAN EEN
STOP IN 1941
OR DE GROTE
BOUWMATERI-
GEBOUW
S ENKELE
EMER'S DOOD IN
EVERD. DE
HET
ANTOOR IS PAS

De daaropvolgende jaren werd met name gewerkt aan - vaak grootschalige - ontwerpen die na de oorlog gerealiseerd zouden kunnen worden. Eén van de projecten die in dit kader genoemd kan worden, is het *luchtkasteel*⁴⁴ aan de Laan van Meerdervoort dat door Rijksbouwmeester Kees Bremer werd ontworpen voor het Hoofdbestuur der Posterijen (afbeelding 3.2)⁴⁵.

⁴² Peet, p. 458.

⁴³ Siraa, p. 36.

⁴⁴ De term 'luchtkasteel' wordt door Bremer zelf geïntroduceerd.

⁴⁵ Waarschijnlijk werd dit project - waar diverse ambtenaren van de Rijksgebouwendienst bij betrokken waren - als werkverschaffingsproject opgezet, om werknemers zo voor de Duitse *Arbeitseinsatz* te behoeden. Peet, p. 507.

AFBEELDING 3.2

RIJKSBOUWMEESTER

ONTWERP GEDURENDE

TWEDE WERELDOORLOG

FUTURISTISCH AAN

GEBOUW VOOR HET

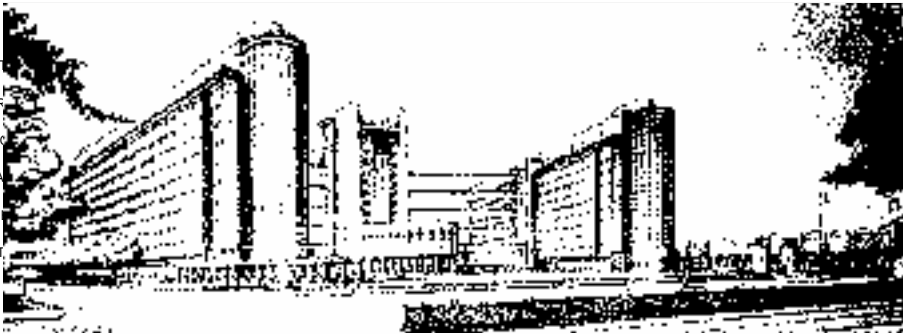
STUUR VAN DE PTT

PLAN OPGENOMEN

GEN BLEKEN CON

ONHAALBAAR, HET ONTWERP

WERD NIET GEREALISEERD.

Over het algemeen had de Duitse bezetter weinig invloed op de werkzaamheden van de Dienst der Rijksgebouwen; de Rijksbouwmeester kon de totstandkoming van architectonische ontwerpen meestal strak in eigen hand houden. Afgezien van instellingen als de *Kultuurkamer* en de *Architectenraad* die de pers- en kunstwereld (waar de architecten onder gerekend werden) verplichtte zich te registreren als beroepsbeoefenaar, bleven pogingen tot inmenging van de nationaal-socialisten in de Dienst der Rijksgebouwen - voor zover bekend - beperkt tot enkele incidenten. Een voorbeeld daarvan dateert uit het jaar 1941. NSB-er M. Rost van Tonningen verzocht Rijksbouwmeester Bremer om bouwgerelateerde zaken voortaan eerst aan het nationaal-socialistische Departement van Volksvoorlichting en Kunsten voor te leggen. Bremer wees dit verzoek vriendelijk maar beslist af⁴⁶.

Al vanaf het begin van de Tweede Wereldoorlog nam het nationale postvervoer af⁴⁷. In augustus 1940 stelde de PTT reeds een tariefverhoging in, om de inkomsten op peil te houden en de tarieven aan te passen aan die van de Duitsers. Tengevolge daarvan nam de hoeveelheid aangeboden post nog verder af. Wel floreerde de pakketpost gedurende de oorlogsjaren⁴⁸. Vanwege de schaarste aan brandstof werden de moderne gemotoriseerde transportmiddelen tijdelijk vervangen door heringevoerde traditionele vervoermethoden als de lopende bode, de fiets en het paard en wagen⁴⁹. Wegblokkades en andere infrastructurele belemmeringen maakten dat de postbezorging vaak grote vertraging opliep; in februari 1945 duurde het bijvoorbeeld een maand voordat een brief uit Groningen in Den Haag kon worden bezorgd⁵⁰.

⁴⁶ Peet, p. 459.

⁴⁷ Het internationale postvervoer zakte gedurende de oorlogsjaren volledig in elkaar. Hogesteeger 1998, p. 146.

⁴⁸ In 1940 groeide de pakketpost met 10%, de daaropvolgende jaren met meer dan 30%. Aan het eind van de oorlog werden met name voedselpakketten gestuurd van het platteland naar de stad. In september 1944 werd de pakketpost op last van de bezetter verboden. Dit had grote impact op de - met name stedelijke - bevolking.

⁴⁹ Hogesteeger 1998, p. 147-148.

⁵⁰ www.tpgpost.nl, geraadpleegd juni 2005.

AFBEELDING 3.3
 POSTKANTOOR ZUTPHEN,
 GEBOUWD DOOR ARCHITECTEN
 W.J. GERRETSEN EN C.J. CRAMER
 IN 1953-1954 AAN DE MOLEN-
 GRACHT.

In 1945 werd de voorheen onder het ministerie van Financiën ressorterende Dienst Rijksgebouwen ondergebracht bij het ministerie van Openbare Werken en Wederopbouw. Vanaf dat moment werd gesproken van de Rijksgebouwendienst (RGD)⁵¹. Door alle aan de (wederop-)bouw gerelateerde zaken onder één ministerie te brengen, zou een meer coherent bouwbeleid kunnen worden gevoerd. Per jaar werd het bouwvolume vastgesteld, waarbij onderscheid werd gemaakt in verschillende categorieën, waaronder overheid, nijverheid, woningbouw, handel en verkeer. Architecten en constructeurs van de RGD werden ingezet bij herstelwerkzaamheden aan door oorlogsschade aangetaste gebouwen en structuren. Ook werden geregeld externe architecten ingeschakeld, echter voornamelijk voor de minder belangrijke postgebouwen. Een uitzondering daarop vormde het postkantoor van Zutphen, dat werd gebouwd door een particuliere architect die door de Rijksbouwmeester was ingehuurd (afbeelding 3.3)⁵². Ook deze

⁵¹ Sinds 1945 is de Rijksgebouwendienst altijd onder het ministerie van Openbare Werken / Volkshuisvesting (het huidige VROM) blijven ressorteren.

⁵² Crols en Knibbeler, p. 59.

externe architecten dienden zich aan de standaard plattegrondindelingen van de PTT te houden.

Het samenvoegen van alle bouwonderdelen bij één ministerie had als voordeel dat arbeidskracht flexibeler zou kunnen worden toegepast. In economisch mindere tijden konden werknemers worden ingezet bij rijksbouwprojecten die dan voorrang kregen. Het ledigen van de enorme woningnood had - na het herstel van de economie - de hoogste prioriteit, en ging vóór de bouw van overheidsgebouwen. De gebouwen die ondanks dat door de Rijksgebouwendienst werden gerealiseerd, waaronder die voor de PTT, dienden uiterst sober en doelmatig van ontwerp en uitvoering te zijn⁵³. Deze situatie bleef tot in de jaren vijftig bestaan.

Om de door de wederopbouwwerkzaamheden overbelaste RGD te verlichten, richtte de PTT in 1946 een eigen gebouwendienst op; de Centrale Afdeling Gebouwen (CAG). De CAG zou een groot deel van de huisvestingsopgave van het postbedrijf overnemen van de RGD. Wel werd afgesproken dat 15% van het totale postbouwvolume door de RGD gerealiseerd zou blijven worden, met name voor wat betreft de totstandkoming van grote en belangrijke postgebouwen. De overige 85% van de opdrachten, voor minder prominente postgebouwen, werd vanuit de CAG aan particuliere architecten verstrekt. Hiervoor was meestal minder budget beschikbaar⁵⁴.

Na de Tweede Wereldoorlog was het postbedrijf wederom verliesgevend. Om deze situatie te keren, werden de tarieven verhoogd en zocht men opnieuw naar manieren om te besparen op arbeidskosten. In 1949 werden voor het eerst de landelijke poststromen en het gemiddelde aantal verwerkte poststukken per dag nauwgezet in kaart gebracht. Deze studie leidde tot sluiting van een aantal kleinere postkantoren. Dit bleek niet afdoende; rigoureuze maatregelen waren nodig⁵⁵.

In 1955 werd een belangrijke reorganisatie doorgevoerd die de postorganisatie volledig omvormde. Vanuit Den Haag werden taken en uitvoerende bevoegdheden aan 12 ingestelde postdistricten⁵⁶ gedelegeerd⁵⁷. Deze reorganisatie was hoofdzakelijk gericht op decentralisatie, al werden er ook taken die voorheen toebehoorden aan de lokale postdirecteur naar Den Haag teruggebracht. Als gevolg van deze decentralisatie deed een nieuw type postgebouw zijn intrede; het districtspostkantoor. Vanaf 1955 ging de centrale directie in Den Haag over het algemene bedrijfsbeleid en werden op het districtspostkantoor de postkantoren- en huisvestingszaken geregeld.

---

⁵³ Men voelde zich hiertoe moreel verplicht tegenover de talloze woningzoekenden. Peet, van der, p. 467.

⁵⁴ Mannee en Nagtegaal 1979.

⁵⁵ www.tnt.nl, geraadpleegd mei 2005.

⁵⁶ Deze postdistricten werden ingedeeld op basis van postvolumes, en waren niet gekoppeld aan de provincies. Mededeling A. Hoogvliet, mei 2005.

⁵⁷ Hogesteeger 1998, p. 186.

3.2 NAOORLOGSE POSTKANTOREN

De in 1942 ingevoerde algemene bouwstop maakte dat er geen nieuwe (post)gebouwen meer totstandkwamen, afgezien van de oprichting van enkele bescheiden noodkantoren die gebombardeerde en buiten gebruik gestelde panden moesten vervangen (afbeelding 3.4). De loketten en ramen van de in bedrijf zijnde postgebouwen werden op last van de bezetter verduisterd, waardoor veel van de oorspronkelijke ‘nieuwe openheid’ tijdelijk verdween⁵⁸.

AFBEELDING 3.4
NOODPOSTKANTOOR IN
ROTTERDAM, FOTO UIT 1941

Om de doelmatigheid van het postbedrijf te vergroten en een eind te maken aan de verliesmakende situatie waarin het Staatsbedrijf verkeerde, nam de PTT naast organisatorische ook andere ingrijpende maatregelen. Het bestelsysteem werd grondig aangepast en de distributiecentra en het postvervoer werden verbeterd⁵⁹. Dit ondanks het feit dat men vaak gebonden was aan niet of moeilijk uitbreidbare locaties waar nieuwe en grotere vervoer- en sorteermachines vrijwel onmogelijk inpassen⁶⁰. Waar mogelijk kwam nieuwbouw tot stand, waarbij het architectonisch ontwerp deels bepaald werd door de vaak omvangrijke machines die er in het gebouw dienden te komen staan. Zo werd in 1959 te Rotterdam een nieuw districts-postkantoor geopend waarin een grote interne transportinstallatie was

⁵⁸ www.nai.nl, geraadpleegd maart 2005.

⁵⁹ www.nai.nl, geraadpleegd april 2005.

⁶⁰ Gedurende de wederopbouwperiode werden onder andere stationspostkantoren gebouwd in Nijmegen, Groningen, Den Haag (voltooiing van het vooroorlogse ontwerp bij Hollands Spoor), Roosendaal, Amsterdam en Eindhoven.

AFBEELDING 3.5
SORTEREN AAN DE LOPENDE
BAND, DEN HAAG 1954

ondergebracht. De automatisering van het sorteer- en bestelproces nam een grote vlucht in de jaren zestig (afbeelding 3.5)⁶¹.

Hoewel er veel behoefte bestond aan nieuwe postinrichtingen (zowel herbouw van gebombardeerde kantoren als nieuwbouw en toevoeging aan het bestaande gebouwenbestand), liet de naoorlogse bouwhausse van postgebouwen nog even op zich wachten. Pas in de jaren zestig trok de economie dusdanig aan dat nieuwbouw op grotere schaal weer mogelijk werd.

Onder Rijksbouwmeester Friedhoff⁶² (1946-1957) hadden de interne en externe architecten een relatief grote vrijheid voor wat betreft de architectonische vormgeving van de gebouwen⁶³. Een duidelijke lijn in de stijl- en architectuurkeuze van het ontwerp van de postgebouwen valt derhalve niet te onderkennen⁶⁴. Dit was mede toe te schrijven aan de werkwijzen van de Centrale Afdeling Gebouwen (CAG) van de PTT die per kantoor een apart programma van eisen opstelde en een (particuliere) architect de opdracht gunde⁶⁵. Hoewel de gebouwen onderling van elkaar verschillen, zijn het met name functionalistische, vrij sobere gebouwen die vanaf de jaren zestig door heel Nederland gebouwd werden (afbeelding 3.6).

AFBEELDING 3.6
POSTKANTOOR 'STEENVOORDE' IN
RIJSWIJK WERD OPGELEVERD IN
1963, NAAR ONTWERP VAN
ARCHITECTENBUREAU J.A. LUCAS
EN H.E. NIEMEIJER..

Rond 1960 waren er ongeveer tweeduizend postvestigingen⁶⁶. Er bestonden grofweg drie in omvang en functie te onderscheiden postinrichtingen:

- Het 'poststation' betrof een loket met beperkte openingstijden⁶⁷, meestal een speciaal ingerichte kleine ruimte in de eigen woning van de postbestel-

⁶¹ Het stationspostkantoor bij Den Haag Hollands Spoor was een van de eerste postgebouwen waarin de postbehandelingsprocessen grotendeels geautomatiseerd werden. Mede daarom werd het gebouw vaak als voorbeeld aangehaald bij andere bouwprojecten voor de Post.

⁶² Rijksbouwmeester Bremer werd in 1945 opgevolgd door ad interim Rijksbouwmeester Hayo Hoekstra, die na 7 maanden in juni 1946 werd vervangen door G. Friedhoff. Friedhoff werd in 1958 opgevolgd door Rijksbouwmeester Vegter. Peet, van der, p. 681.

⁶³ Peet, van der, p. 471.

⁶⁴ Peet, van der, p. 473.

⁶⁵ Hogesteeger en Kramer, p.98.

⁶⁶ Dit aantal nam vanaf de jaren zestig een grote vlucht; in 1974 werd in Harderwijk het vijftiengthonderdste kantoor geopend. Hogesteeger en Kramer, p. 92.

ler. De besteller, of diens vrouw, bediende het loket op de momenten dat er geen post bezorgd hoefde te worden. Dergelijke stations bevonden zich hoofdzakelijk in de kleinere dorpen op het platteland. De bestellerswoning, en daarmee het poststation, was vrijwel altijd particulier eigendom.

- Het ‘hulp-’ of ‘bijkantoor’ bevond zich in de iets grotere plaatsen, en werd meestal bemand door een voltijdmedewerker. De openingstijden waren daarom ruimer; zo’n 5 uur per dag. Aan een bepaald hulpkantoor waren vaak meerdere postbestellers verbonden, die het omliggende gebied bedienden. De hulpkantoren verkeerden deels in rijks-, deels in particulier eigendom.
- Het ‘(hoofd)postkantoor’ werd gevestigd in de grote plaatsen, en omvatte onder andere loketten, meerdere financiële diensten en een (uitgebreide) postbesteldienst (afbeelding 3.7 en 3.8). Afhankelijk van de omvang van het personeelsbestand en de grootte van het omliggende bestelgebied, werden de (hoofd-)postkantoren onderverdeeld in zes klassen⁶⁸.

AFBEELDING 3.7
HOOFDPOSTKANTOOR EINDHOVEN
AAN HET STATIONSPLEIN,
GEBOUWD 1956-1958, ONDER
RIJKSBOUWMEESTER FRIEDHOFF.

In de jaren zestig nam het aantal postinrichtingen sterk toe. Met de groei van de steden en de bouw van de naoorlogse uitbreidingswijken groeide de behoefte aan postvoorzieningen. Vaak werd de post in deze nieuwe wijken in eerste instantie ondergebracht in tijdelijke onderkomens; in 1964 waren nog 35 van de 400 hoofd- en bijkantoren gevestigd in loodsen.

Daarnaast wilde de PTT ook in de in opkomst zijnde winkelcentra postinrichtingen vestigen, vanwege de vele financiële transacties die daar plaatsvonden. De traditionele situering van het postkantoor in het centrum van dorp of stad bij politiebureau, kerk en/of raadhuis kwam daar echter niet

AFBEELDING 3.8
STATIONSPOSTKANTOOR EN
HOOFDPOSTGEBOUW
ROTTERDAM, ARCHITECTENBU-
REAU KRAAIJVANGER, GEBOUWD
TUSSEN 1954 EN 1959.

⁶⁷ De meeste poststations waren slechts 2 uur per dag geopend. Mannee en Nagtegaal 1979.

⁶⁸ Mannee en Nagtegaal 1979.

mee te vervallen; deze centrale positionering van het postgebouw met loketfunctie in stads- of dorpskern is tot op heden gehandhaafd gebleven.

INTERIEUR EN MONUMENTALE KUNST

Vóór de Tweede Wereldoorlog was de toepassing van kunst in gebouwen van de rijksoverheid meestal niet meer dan een sluitpost; in veel gevallen werd alleen als het budget het toeliet geïnvesteerd in decoratieve aankleding. Onder rijksbouwmeester Bremer werd reeds in 1938 een algemene maatregel ingesteld die de decoratieve aankleding (kunsttoepassing) van postgebouwen vastlegde, om de monumentale kunsttoepassing en daarmee de werkgelegenheid onder kunstenaars te stimuleren. In navolging van Bremer's ideeën werd onder rijksbouwmeester Friedhoff, in samenwerking met het ministerie van Onderwijs Kunsten en Wetenschappen (OKW), een algemene, rijksbrede regeling ingesteld. Deze moest, zoals de minister het formuleerde, 'het normale verband tussen de levende kunstenaars en de architectuur weer tot stand (...) brengen'⁶⁹. Dit paste binnen het gedachtegoed van beide rijksbouwmeesters; een gebouw zou tot stand moeten komen vanuit verschillende samenwerkende, ontwerpende disciplines⁷⁰.

AFBEELDING 3.9
WANDSCHILDERING IN HET
POSTKANTOOR VAN HILVERSUM
AAN DE KERKBRINK.

Met invoering van de *percentageregeling beeldende kunst* in 1951 werd vastgelegd dat anderhalf procent van de totale bouwsom van belangrijke rijksgebouwen aan decoratieve aankleding besteed zou moeten worden. Hieronder werden kunstwerken met een monumentaal karakter begrepen, die op een vooraf gedefinieerde plaats in het gebouw zouden worden aangebracht. Voorbeelden van dergelijke kunstwerken zijn glas-in-lood ramen, mozaïeken, sgraffito's, reliëfs en wandschilderingen (afbeelding 3.9 en 3.10)⁷¹.

⁶⁹ Daarnaast zou met de percentageregeling de werkgelegenheid voor kunstenaars worden gestimuleerd.

⁷⁰ Peet, van der, p. 546.

⁷¹ Losse kunstwerken als schilderijen en kleine sculpturen werden nadrukkelijk niet onder de regeling begrepen. Peet, van der, p. 546.

Een tweede⁷² belangrijk initiatief van de posterijen op het gebied van kunsttoepassing, was de instelling van de Dienst Esthetische Vormgeving (DEV) in 1945. Binnen de DEV werd door de PTT een speciale functionaris voor zaken betreffende beeldende kunst aangesteld.

AFBEELDING 3.10

WANDSCHILDERING VAN NOL KROES IN HET POSTKANTOOR AAN DE SINT ANTONIEBREESTRAAT TE AMSTERDAM DAT AAN HET EINDE VAN DE JAREN TACHTIG INGRIJPEND WERD VERBOUWD.

3.4 ONTWIKKELINGEN NA DE WEDEROPBOUW

Vanaf 1965 heeft zich een groot aantal beleidsmatige, praktische en technische ontwikkelingen voorgedaan in het postwezen. De meeste van deze veranderingen waren gericht op efficiëntere, goedkopere⁷³ en snellere distributie en vervoersmogelijkheden⁷⁴ en een grotere klantgerichtheid. In de jaren zeventig veranderde de visie; van overheidsdienst 'ten algemenen nutte' zag men het postwezen steeds meer als een zakelijk bedrijf. Er werd onderscheid gemaakt tussen de particuliere en de zakelijke markt, en het beleid werd steeds commerciëler.

Aan het eind van de jaren zestig werd schaalvergroting het sleutelwoord in de organisatie van het postbedrijf. Dat leidde tot de inrichting van met name in de jaren zeventig en tachtig van de twintigste eeuw gebouwde expeditie-knooppunten (EKP's), waar alle post werd verwerkt. Deze grote, op fabriekshallen gelijkende eenheden werden hoofdzakelijk aan het spoor in de grotere steden gebouwd, en namen zo min of meer de rol over van de 'oude' stationspostkantoren, hoewel een loketfunctie meestal ontbrak. De EKP's

⁷² Naast het feit dat voor de aan de posterijen gerelateerde rijksgebouwen reeds in 1938 een percentageregeling bestond.

⁷³ Aan het eind van de jaren zestig ging de PTT - onder hevig protest van het bedrijfsleven - terug van twee naar één bezorging per dag.

⁷⁴ De introductie van de postcode in 1977 vereenvoudigde de postdistributie; vanaf nu kon zowel op plaatsnaam als op wijk worden gesorteerd.

werden uitgerust met automatische opzet-, stempel- en sorteerapparatuur, om de enorme hoeveelheden post zo snel mogelijk te kunnen verwerken⁷⁵.

Hoewel er in de tweede helft van de jaren zestig van de twintigste eeuw een toename van bankovervallen plaatsvond, werden er pas in 1972 op grotere schaal beveiligingsmaatregelen toegepast⁷⁶. In dat jaar gaf minister van Agt te kennen dat er wettelijke maatregelen zouden volgen als de banken zelf geen actie zouden ondernemen. Dit had ook zijn gevolgen voor de beveiliging van de postkantoren, die de financiële diensten van de RPS en de PCGD huisvestten. Zo werden kluisen beter beveiligd, en werd kogelvrij glas geïnstalleerd in de gebouwen⁷⁷.

De bouw van postgebouwen werd vanaf 1971 anders georganiseerd. In dat jaar werd een regeling ingesteld die inhield dat de CAG voor de bouw van kleinere postkantoren met gestandaardiseerde plattegronden ging werken. Het bouwproces kon zo sneller verlopen en was goedkoper dan het geval was in de 'maatwerk'-gebouwen⁷⁸. In 1984 volgde een nieuwe standaardinrichting van de gebouwen, met vaste routing en front- en backoffice verdeling. De enige architectonische vrijheid die in dergelijke gebouwen nog overbleef, betrof het exterieurontwerp⁷⁹.

Een grote - bedrijfsmatige - verandering vond plaats op 1 januari 1989 en betrof de verzelfstandiging van het *Staatsbedrijf der PTT* tot de *NV Koninklijke PTT Nederland* (KPN), met als belangrijkste werkmaatschappijen *TPG Post BV* en *PTT Telecom BV*⁸⁰. Bij de verzelfstandiging van het postbedrijf werden ook alle gebouwen overgedaan van de rijksoverheid naar de verschillende bedrijfsonderdelen.

In 1993 werd de werkmaatschappij *Postkantoren BV* opgericht, die als zelfstandige onderneming een samenwerkingsverband (joint venture) tussen *TPG Post* en de *Postbank NV* vormt. *Postkantoren BV* beheert de gebouwen waarvan de postkantoorfunctie de belangrijkste is. Indien de distributie de voornaamste rol speelt, vallen de gebouwen binnen de portefeuille van *TPG Post*⁸¹.

AFBEELDING 3.11

HET POSTVERVOER PER TREIN
(HIER IN MET ROLCONTAINERS IN
ROTTERDAM, FOTO UIT 1968)
WERD IN 1997 VOLLEDIG
VERVANGEN DOOR VERVOER OVER
DE WEG.

⁷⁵ www.tnt.nl, geraadpleegd mei 2005.

⁷⁶ De overval van de Amro-bank in Tilburg, op 15 oktober 1965 wordt door justitie beschouwd als de eerste grote bankoverval. Dit vanwege de aanzienlijke omvang van het gestolen bedrag, het aantal betrokkenen en het geweld dat bij deze overval werd gepleegd. www.vpro.nl/geschiedenis/anderetijden, geraadpleegd juni 2005.

⁷⁷ Dit leidde soms tot problemen; het glas was zo zwaar dat de meeste balies onder het gewicht dreigden te bezwijken. www.vpro.nl/geschiedenis/anderetijden, geraadpleegd juni 2005.

⁷⁸ Hogesteeger en Kramer, p. 98.

⁷⁹ Mededeling K. Havelaar, januari 2005.

⁸⁰ www.tpgpost.nl, geraadpleegd februari 2005.

⁸¹ www.tpgpost.nl, geraadpleegd maart 2005.

De digitalisering van het betalingsverkeer maakt dat er in de afgelopen jaren steeds minder mensen het postkantoor bezochten. Ten gevolge hiervan worden in toenemende mate postkantoren gesloten, en vervangen door postagentschappen en servicepunten in winkels⁸².

De vrij recente volledige overgang van postvervoer per trein (afbeelding 3.11) door transport per vrachtwagen in 1997 heeft een grote omslag in de traditie van het postverkeer en -gebouw gebracht. Als gevolg van deze beslissing zijn veel (naoorlogse) stationspostkantoren en expeditieknoppunten aan het spoor functieloos geworden. Hoewel er gezocht wordt naar mogelijkheden om deze vaak grote, centraal gelegen complexen te herbestemmen, wordt regelmatig gekozen voor sloop waardoor steeds meer van dit soort karakteristieke gebouwen verdwijnen (afbeelding 3.12)⁸³. Momenteel zijn nog maar 6 van de 12 oorspronkelijke grote distributiecentra aan het spoor in gebruik.

AFBEELDING 3.12
HET STATIONSPOSTKANTOOR VAN
AMSTERDAM IS SINDS 2003
BUITEN FUNCTIE. DE LAAGBOUW
VAN HET COMPLEX
IS IN 2004 GESLOOPT. DE
HOOGBOUW WORDT INGRIJPEND
VERBOUWD.

In de komende jaren zullen door bezuinigingen, leegstand en het verdwijnen van de sorteerfunctie uit het stedelijk gebied steeds meer postkantoren leeg komen te staan. Door de stijgende grondprijzen in de (binnen)steden worden steeds meer postgebouwen verkocht aan projectontwikkelaars. Sloop is dan vaak een onvermijdelijk gevolg.

Hoe de post en haar gebouwen zich verder zullen ontwikkelen in een tijd waarin het postverkeer in toenemende mate gedigitaliseerd wordt en bezuinigingen en verkoop van postgebouwen aan de orde van de dag zijn, zal de toekomst moeten uitwijzen.

⁸² Mededeling A. Hoogvliet, mei 2005.

⁸³ www.tpgpost.nl, geraadpleegd april 2005.

Hoofdstuk 4 Preselectie en toetsing

4.1 BRONNEN

Uit de groslijst van objecten is een eerste selectie gemaakt van de meest behoudenswaardige postkantoren, met de in paragraaf 4.2 beschreven criteria. Deze zogenaamde ‘preselectie’ heeft nadrukkelijk géén juridische status, maar dient als basis voor vervolgonderzoek en verdere beoordeling in het veld. Voor de totstandkoming van de preselectielijst is gebruik gemaakt van de grotere bouw tijdschriften uit de periode 1940-1965. Hierbij gaat het om de tijdschriften *Bouw*, *Bouwkundig Weekblad*, *Katholiek Bouwblad/Wonen (TABK)*, *8 en Opbouw*, *Openbare Werken* en *Forum*. Artikelen uit een aantal jaargangen van de periodiek *Baksteen* zijn eveneens doorgenomen en ingevoerd. Daarnaast is (beeld-) materiaal verkregen uit boeken, veldwerk en via internet. In totaal zijn er 53 in de periode 1940-1965 tot stand gekomen postkantoren in de databank opgenomen.

4.2 WAARDERINGSCRITERIA

Bij het opstellen van de waarderingscriteria is gebruik gemaakt van de handleiding die voor het Monumenten Selectie Project (MSP) van de Rijksdienst voor de Monumentenzorg werd opgesteld. Deze criteria zijn nog altijd valide en blijken (zij het enigszins aangepast en gespecificeerd, zie bijlage 3) ook toepasbaar op de architectuur en stedenbouw uit de naoorlogse periode. Objecten uit de wederopbouwperiode kunnen evenals gebouwen van vóór 1940 worden gewaardeerd en geselecteerd op basis van de volgende waarden:

- Cultuurhistorische waarde
- Architectuur- en kunsthistorische waarde
- Stedenbouwkundige en ensemblewaarde
- Gaafheid / herkenbaarheid
- Zeldzaamheid

De stedenbouwkundige- en ensemblewaarde van een postkantoor valt meestal pas ter plaatse volledig op waarde te schatten. Ook de criteria ‘gaafheid’ en ‘zeldzaamheid’ kunnen voor de categorie postkantoren op dit moment geen exclusief uitsluitel bieden aangezien er nog geen veldbezoek heeft plaatsgevonden en nog niet van alle gebouwen en complexen bekend is in welke staat zij verkeren.

De huidige preselectie is dus met name gebaseerd op de cultuur-, architectuur- en kunsthistorische waarden. Zo kan een postkantoor bijvoorbeeld van belang zijn binnen het oeuvre van een bepaalde architect of stedenbouwkun-

dige, kunnen er bijzondere constructiemethoden zijn toegepast, of kan er veel aandacht aan de decoratieve afwerking zijn besteed. Daarbij is ook gelet op (monumentale) kunstwerken die deel uitmaken van het oorspronkelijke ontwerp van het postkantoor.

Het bestuderen van de verschillende tijdschriften heeft een beeld gegeven van de aandacht die aan bepaalde architecten en gebieden werd besteed. Hieruit blijkt dat redacties gericht waren op bijvoorbeeld de randstad (alle tijdschriften) of modernistische architectuur (*Forum*).

4.3 SELECTIEMETHODE

Bij het maken van de preselectie hebben de gegevens (met name de foto's) uit de tijdschriften gediend als basis voor het samenstellen van een preselectie binnen de gebouwcategorie postkantoren. Aangezien de beschrijvingen uit de vaktijdschriften niet digitaal als aanhangsel beschikbaar zijn, was het niet mogelijk om de databank op die wijze voor preselectie te benutten. Wel zijn met behulp van de databank verschillende overzichten en dwarsdoorsneden samengesteld van bijvoorbeeld postkantoren uit een bepaalde periode, van één en dezelfde architect of uit bepaalde provincies. Met de vergaarde kennis en de waarderingscriteria in het achterhoofd, is hieruit vervolgens een preselectie gemaakt van meest representatieve voorbeelden. Het selecteren met behulp van de databank werd aangevuld met het handmatig raadplegen van de in mappen gedocumenteerde informatie. Deze voorlopige preselectie is vervolgens voorgelegd aan de leden van de begeleidingscommissie, die vanuit hun specifieke kennis tijdens een gezamenlijke bijeenkomst met twee leden van het projectteam Wederopbouw de preselectie hebben opgesteld. Deze is niet definitief, en kan dus door voortschrijdend inzicht en kennis gemotiveerd worden uitgebreid of -bij sloop of ingrijpende verbouwing- ingekort.

De omgevingsaspecten bleken in de artikelen niet altijd even duidelijk te zijn gedocumenteerd. De stedenbouwkundige- of ensemblewaarden, een belangrijk onderdeel binnen de hier onderzochte gebouwcategorie, zijn daarom niet in alle gevallen op hun waarde te beoordelen geweest. Onder andere hiervoor dient aanvullend veldwerk plaats te vinden.

4.4 VOORBEELDEN UIT DE PRESELECTIE

In totaal zijn voorlopig 20 van de 53 postkantoren uit de wederopbouwperiode geselecteerd als zijnde mogelijk behoudenswaardig; een percentage van bijna 38% (zie bijlage 4). Dat wil zeggen dat deze objecten van dusdanig belang worden geacht dat nader onderzoek ter plaatse gewenst is. Weliswaar blijkt uit de beschrijvingen welke postkantoren als uitzonderlijk kunnen worden aangemerkt, maar pas wanneer het veldwerk heeft plaatsgevonden zal duidelijk zijn hoeveel en welke gebouwen nog in (grotendeels) oorspronkelijke vorm bestaan. Aangezien nog niet van alle postkantoren bekend is in

welke toestand deze momenteel verkeren, is bij het maken van de preselectie nog geen keuze gemaakt tussen (min of meer) vergelijkbare postgebouwen. Wanneer na toekomstig veldwerk de definitieve selectie plaatsvindt, kan ook worden gelet op een evenwichtige vertegenwoordiging van architectuurstromingen, architecten en gemeenten of provincies.

Om een beeld te geven van de gevolgde selectiewijze en de preselectie is in onderstaand overzicht een aantal postkantoren met afbeelding opgenomen. Puntsgewijs wordt aangegeven waarom het gebouw of complex wordt beschouwd als behoudenswaardig en dus voor een (vervolg-)veldbezoek in aanmerking komt. De postkantoren zijn hieronder in chronologische volgorde op jaar van oplevering gerangschikt.

AFBEELDINGEN 4.1, 4.2 EN 4.3

POSTKANTOOR HILVERSUM

Naam	Postkantoor Hilversum
Objectcode	POSJ0016
Adres	Kerkbrink 16
Postcode, Plaats	1211 BX Hilversum
Architect	Rijksgebouwendienst, architect F.E. Röntgen
Bouwjaren	1940-1943
Huidige bestemming	Postkantoor

Cultuurhistorische waarde

- Als zijnde een van de weinige rijksgebouwen die tijdens de Tweede Wereldoorlog opgeleverd worden.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteiten van het gebouw.
- Vanwege de aanwezige monumentale kunstwerken in en aan het gebouw, o.a. de muurschildering in het interieur naar ontwerp van Leo Gestel (de enige die hij ooit maakte).
- Vanwege het bijzondere materiaalgebruik (voorgevel bekleed met natuursteen), zeker voor een gebouw dat in de oorlog wordt opgeleverd

---

(de architect verzamelde vóór het uitbreken van de oorlog alle voor de bouw benodigde materialen).

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de bijzondere ligging van het gebouw aan de Kerkbrink.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het oorspronkelijke ontwerp van het complex.

UW).
CHTE VAN HET
TOOR ZUTPHEN

Naam	Postkantoor Zutphen
Objectcode	POSJ0001
Adres	Molengracht 2
Postcode, Plaats	7201 LX Zutphen
Architecten	W. Gerretsen en C.J. Cramer
Bouwjaren	1953-1954
Huidige bestemming	Postkantoor

Cultuurhistorische waarde

- Als zijnde een voorbeeld van een postgebouw waarvan de opdracht voor het ontwerp in overleg tussen het hoofdbestuur van de PTT en de Rijksgebouwendienst aan een particuliere architect werd gegeven.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteiten van het gebouw.
- Vanwege de aanwezige monumentale kunstwerken.
- Als voorbeeld van een PTT-gebouw met een geschematiseerde plattegrond (duidelijk gescheiden publieksdeel, administratieve personeelsvertrekken en postbehandelingsruimten).

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de ligging van het gebouw in de nabijheid van het spoorwegstation, typerend voor een postkantoor uit de wederopbouwperiode.
- Vanwege de tweezijdige oriëntering van het gebouw op de Molengracht en de Stationsstraat.

AFBEELDING 4.5
POSTKANTOOR ZUTPHEN

- Vanwege de markante situering aan de Stationsstraat die een belangrijke verbindingssader naar de stadskern vormt.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het oorspronkelijke ontwerp van het complex.

AFBEELDING 4.6
STATIONSPOSTKANTOOR
ROTTERDAM

Naam	Stationspostkantoor Rotterdam
Objectcode	POSJ0009
Adres	Delftseplein 31
Postcode, Plaats	3013 AA Rotterdam
Architect	Bureau Kraaijvanger
Bouwjaren	1954-1959
Huidige bestemming	Postgebouw

Cultuurhistorische waarde

- Als belangrijk onderdeel van het wederopbouwplan van Rotterdam.
- Als typerend voorbeeld van een vroeg-naoorlogs stationspostkantoor.

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteiten van het complex.
- Vanwege het bijzondere ontwerp waarin bijzondere aandacht is besteed aan het handhaven van de menselijke maat door het toepassen van schaalbepalende elementen (vensterverdeling, etc.).
- Vanwege de aanwezige monumentale kunstwerken.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de relatie met het spoorwegstation, het stationsplein en de twee nevenpleinen, en de markante ligging van het gebouw aan het spoor.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het oorspronkelijke ontwerp van het complex.

AFBEELDING 4.7

STATIONSPOSTKANTOOR
ROTTERDAM

AFBEELDING 4.8

POSTKANTOOR ENSCHEDE

Naam	Postkantoor Enschede
Objectcode	POSJ0003
Adres	Boulevard 1945 nr. 326
Postcode, Plaats	7511 AJ Enschede
Architect	F.C.J. Dingemans
Bouwjaren	1960
Huidige bestemming	Postkantoor (deels), kantoorgebouw

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Vanwege de hoogwaardige architectonische kwaliteiten van het gebouw.
- Vanwege de bijzondere detaillering van het gebouw.

- Vanwege de bijzondere plaats binnen het vroege oeuvre van architect F.C.J. Dingemans.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Vanwege de markante ligging van het gebouw aan Boulevard 1945.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de grote mate van gaafheid van het oorspronkelijke ontwerp van het complex.

AFBEELDING 4.9

POSTKANTOOR 'STEENVOORDE' IN
RIJSWIJK

Naam	Postkantoor 'Steenvoorde' (Rijswijk)
Objectcode	POSJ0014
Adres	Prinses Irenelaan 208
Postcode, Plaats	2285 GB Rijswijk
Architect	Architectenbureau J.A. Lucas en H.E. Niemeijer
Bouwjaren	1962-1963
Huidige bestemming	Postkantoor

AFBEELDING 4.10

POSTKANTOOR RIJSWIJK

Architectuur- en kunsthistorische waarde

- Als representatief voorbeeld van een postkantoor uit de wederopbouwperiode dat volledig uit prefab-elementen is opgetrokken.
- Vanwege de aanwezigheid van de spaarbank in het gebouw, die als volledig afzonderlijke ruimte in de plattegrond is opgenomen.

Stedenbouwkundige- en ensemblewaarde

- Als representatief voorbeeld van een naoorlogs postkantoor dat werd gesitueerd in een winkelcentrum.

Gaafheid / herkenbaarheid

- Vanwege de representativiteitswaarde van het gebouw als voorbeeld van een modernistisch postkantoor uit de jaren zestig van de twintigste eeuw.
- Vanwege de gaafheid van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw.

BIJLAGE 1 LITERATUUR	41
BIJLAGE 2 AFBEELDINGEN	43
BIJLAGE 3 WAARDERINGSKRITERIA	44
BIJLAGE 4 ADRESSENLIJST EN PRESELECTIE	46
BIJLAGE 5 DE WEDEROPBOUW DATABANK	48

Bijlage 1 Literatuur

- Bogaarts, J. en L. Hovy, *Telecommunicatie en post in Nederland. Een institutioneel onderzoek op het beleidsterrein telecommunicatie en post 1945-1990*, Den Haag 1993
  - Bosma, K. en Wagenaar, C., *Een geruisloze doorbraak, de geschiedenis van de architectuur en stedenbouw tijdens de bezetting en de wederopbouw van Nederland*, Rotterdam 1995
  - Engwerda, J.T., *Postkantoren in Friesland. Een inventarisatie van postkantoren in Friesland van ca. 1850-1989*, Utrecht 1989
  - Hefting, P., *PTT Art and design - Past & Present*, Eindhoven z.j.
  - Hogesteeger, G. en A.R. Kramer, *Het postkantoor. De geschiedenis van een begrip*, Den Haag 1995
  - Hogesteeger, G., *200 jaar post in Nederland 1799-1999*, Capelle aan den IJssel 1998
  - Knibbeler, T. en R. Crols, *Postkantoren*, Utrecht 1994
  - Korte, M. de, *Raadhuizen. Categorieaal onderzoek wederopbouw (1940-1965)*, Zeist 2004
  - Mannee, A. en B. Nagtegaal, *PTT Postkantoren* (doc. scr.), Delft 1979
  - Möhrle, J., *Postbauten*, Stuttgart 1989
  - Otterheijm, G.C.J.J., *De status van de PTT als staatsbedrijf in historisch perspectief*, z.p. 1974
  - Oxenaar, R.E.D. e.a., *30 jaar kunstopdrachten voor 12 expeditieknooppunten van PTT Post*, Den Haag 1988
  - Peet, C.J. van der en G.H.P. Steenmeijer (red.), *De Rijksbouwmeesters. Twee eeuwen architectuur van de Rijksgebouwdienst en zijn voorlopers*, Rotterdam 1995
  - PLEK, Scholen. *Categorieaal onderzoek wederopbouw (1940-1965)*, Zeist 2002
  - Schoor, H.M.H. van de, *Bedrijfspanden van post, telegrafie en telefonie in Nederland 1850-1915. Een typologisch onderzoek*, Leiden 1999
  - Siraa, H.T., *Een miljoen nieuwe woningen. De rol van de Rijksoverheid bij Wederopbouw, volkshuisvesting, bouwnijverheid en ruimtelijke ordening (1940-1963)*, Den Haag 1989
  - Vreeken, A. *De Wederopbouw. Architectuur en stedenbouw in Sneek 1945-1967*, Sneek 2004
- Uit onderstaande (bouw)vakbladen zijn alle artikelen geraadpleegd die postkantoren bespreken en in de periode 1940-1965 zijn verschenen:
- *Baksteen*
  - *Bouw*
  - *Bouwkundig Weekblad*
  - *De 8 en Opbouw*
  - *Die Bauverwaltung. Zeitschrift für behördliches Bauwesen*
  - *Forum*
  - *Katholiek Bouwblad*

-
- *Polytechnisch Tijdschrift*
  - *PTT Bedrijfbanden*
  - *Publieke Werken*

OVERIGE BRONNEN

- Pers- en Publiciteitsdienst Archief (PPD) van het Museum voor Communicatie (voorheen PTT Museum), met dank aan dhr. K. Havelaar en mw. S. Spiekman
- Atelier Rijksbouwmeester, Den Haag, *Archief gegevensbestanden met betrekking tot beleidsterrein Rijkshuisvesting* (nummer toegang 5.045), met dank aan dhr. C.J. van der Peet
- Elsevier databank overheid
- www.tpgpost.nl/corporate (geraadpleegd juni 2005)
- www.nai.nl/nl/collectie (geraadpleegd augustus 2005)
- www.skyscrapercity.info (geraadpleegd december 2005)
- [www.vpro.nl/geschiedenis/andere tijden](http://www.vpro.nl/geschiedenis/andere_tijden) (geraadpleegd november 2005)

Bijlage 2 Afbeeldingen

Afbeeldingen: auteur of RDMZ, tenzij hieronder anders vermeld.
Met dank aan dhr. A. Hoogvliet, Postkantoren B.V.

TITELBLAD: *Bouwkundig Weekblad* 1964
(interieur postkantoor Heemsteede)

- 2.1 www.muscom.nl
- 2.2 *Bouwkundig Weekblad* 1952
- 2.3 *Bouwkundig Weekblad* 1952
- 2.4 www.odin.let.rug.nl
- 2.5 *Bouwkundig Weekblad* 1952
- 2.6 www.engelfriet.nl
- 2.7 www.nai.nl
- 2.8 www.nai.nl
- 2.9 www.nai.nl
- 2.10 Peet, van der, 1995

- 3.1 *Forum* 1952, p. 320
- 3.2 Peet, van der, 1995
- 3.3 *Bouw* 1955
- 3.4 www.nai.nl
- 3.5 Hogesteeger 1998
- 3.6 *Bouwkundig Weekblad* 1964
- 3.7 *Baksteen* 1961
- 3.10 Peet, van der, 1995
- 3.11 Hogesteeger 1998
- 3.12 *Monumenten* 2004, nr. 3

- 4.1 *Bouwkundig Weekblad* 1950
- 4.4 *Bouw* 1955
- 4.5 *Bouw* 1955
- 4.6 www.skyscrapercity.info
- 4.9 *Bouwkundig Weekblad* 1964
- 4.10 Postkantoren B.V.

Bijlage 3 Waarderingscriteria

CULTUURHISTORISCHE WAARDEN

- Belang van het postkantoor als bijzondere uitdrukking van een culturele en/of sociaal-maatschappelijke ontwikkeling (in casu een uiting van de herwonnen welvaart, het optimistische geloof in een moderne, open samenleving)
- Belang van het postkantoor als bijzondere uitdrukking van een beleidsmatige en/of bestuurlijke ontwikkeling (in casu beleidsregels die tot uiting komen in verschijningsvorm, indeling/plattegrond, bouwvolumen en materialen)
- Belang van het postkantoor wegens innovatieve waarde of pionierskarakter als bijzondere uitdrukking van een technische en/of typologische ontwikkeling (in casu de ontwikkeling van nieuwe typen postgebouwen, nieuwe constructiewijzen en de toepassing van bijzondere vormen van systeembouw en/of nieuwe bouwmaterialen).

ARCHITECTUUR- EN KUNSTHISTORISCHE WAARDEN

- Bijzonder belang van het postkantoor voor de geschiedenis van de architectuur (in casu een goed voorbeeld van een bepaalde stijl of bouwtrant en/of de bouwtechnische en typologische vernieuwing van de naoorlogse postkantoren)
- Bijzonder belang van het postkantoor voor het oeuvre van een architect (in casu een ontwerper bij wie een bepaald postkantoor een bijzondere plaats inneemt in zijn oeuvre, dan wel een ontwerper die zich in het bijzonder op de bouw van postkantoren heeft toegelegd)
- Belang van het postkantoor wegens de hoogwaardige esthetische kwaliteiten van het ontwerp (zoals evenwichtige verhoudingen en composities in hoofdvorm en gevelbeeld, bijzondere vormgeving en het interieur van het gebouwde postkantoor)
- Belang van het postkantoor wegens de in, aan of bij de voorziening toegepaste monumentale kunst of bijzonder(e) kleur- en materiaalgebruik, zorgvuldige detaillering en/of constructiewijze
- Belang van het postkantoor wegens de bijzondere samenhang tussen exterieur en interieur(onderdelen) (in casu ruimtelijke en gebouwde verbindingen tussen buiten en binnen)

STEDENBOUWKUNDIGE EN ENSEMBLEWAARDEN

- Bijzondere betekenis van het postkantoor als essentieel onderdeel van een groter geheel (buurt, wijk of dorp), dat cultuurhistorisch, architectuurhistorisch en/of stedenbouwkundig van nationaal belang is, of een historisch-ruimtelijke relatie met groenvoorzieningen, wegen en/of water heeft (in casu een postkantoor met een belangrijk stedenbouwkundig concept, en/of bijzondere landschappelijke inrichting of situering)

-
- Bijzondere betekenis van het postkantoor voor het aanzien van een stad, dorp of wijk (in casu een beeldbepalend landmark of markant oriëntatiepunt, als onderdeel van een groter geheel)
  - Bijzondere betekenis van het postkantoor vanwege de relatie tot de overige bebouwing (de samenhangende onderdelen) binnen of bij het perceel (in casu de ensemble- of complexwaarde van het postkantoor)

GAAFHEID / HERKENBAARHEID

- Belang van het postkantoor wegens de architectonische gaafheid van ex- en/of interieur
- Van belang vanwege het representatieve karakter

ZELDZAAMHEID

- Belang van het postkantoor wegens cultuurhistorische, architectuurhistorische, stedenbouwkundige, bouwtechnische en/of typologische zeldzaamheid.

Bijlage 4 Adressenlijst en preselectie

De voorgeselecteerde postkantoren (preselectie) zijn in deze lijst grijs gearceerd. De tabel is gesorteerd op plaatsnaam. Deze lijst heeft géén juridische status.

Code	Naam	Plaats	Straat	Nr.	Locatie
POSJ0004	Postkantoor	Alkmaar	St. Catharijne- straat		
POSJ0022	Postkantoor	Amersfoort	Stadsring	24	
PO- SE0001	Postkantoor	Amsterdam	Kerkstraat	67	
PO- SE0002	Postkantoor	Amsterdam	R. Engelmans- straat	59	
PO- SE0003	Postkantoor	Amsterdam			Tussen- meer
POSJ0007	Postkantoor	Amsterdam			
POSJ0018	Postkantoor	Amsterdam	St. Antonie- breestraat		
POSJ0029	Stations- postkantoor	Amsterdam	Oosterdokskade	3	Ooster- dokseiland
POSJ0024	Stations- postkantoor	Arnhem			Bij station
PO- SE0004	Postkantoor	Barneveld			
PO- SE0005	Postkantoor	Bergen op Zoom			
POSJ0025	Post- en telefoonge- bouw	Breda	Oude Vest		
PO- SE0006	Postkantoor	Brunssum			
PO- SE0007	Postkantoor	Bussum			
PO- SE0008	Postkantoor	Delfzijl			
POSJ0028	PTT- gebouw	Den Helder			
PO- SE0009	Postkantoor	Dokkum			
PO- SE0010	Postkantoor	Driebergen- Rijsenburg			
POSJ0015	Post- en telegraaf-	Eindhoven	Stationsplein		

Code	Naam	Plaats	Straat	Nr.	Locatie
	kantoor				
POSJ0006	Postkantoor	Emmeloord			
POSJ0003	Postkantoor	Enschede	Boulevard 1945		
PO-SE0011	Postkantoor	Groningen			
PO-SE0012	Postkantoor	Haaksbergen			
POSJ0013	Post- en telegraafkantoor	Heemstede	Binnenweg		
PO-SE0014	Postkantoor	Heerlen	Mgr. Nolenslaan	67	Hoensbroek
PO-SE0013	Postkantoor	Helmond			
POSJ0005	Postkantoor	Hengelo	Prinses Beatrixstraat		
POSJ0016	Postkantoor	Hilversum	Kerkbrink		
PO-SE0015	Postkantoor	Holten			
PO-SE0016	Postkantoor	Hoogeveen			
PO-SE0017	Postkantoor	Horst			
PO-SE0018	Postkantoor	Leerdam			
PO-SE0019	Postkantoor	Nijkerk			
PO-SE0020	Postkantoor	Nijmegen			
POSJ0021	Stationspostkantoor	Nijmegen	Stationsplein		
POSJ0010	PTT-gebouw	Oosterbeek	Van Toulon van der Koogweg		
POSJ0014	Postkantoor Steenvoorde	Rijswijk	Van Houtenlaan		Prinses Irenelaan
PO-SE0021	Postkantoor	Rotterdam	Av. Concordia		
POSJ0009	Stationspostkantoor	Rotterdam	Delftseplein		
POSJ0008	Hulpgebouw PTT	Santpoort-Noord	Hoofdstraat		Wüstelaan
POSJ0019	Stationspostkantoor	's-Gravenhage	Rijswijkseweg	29	Waldorpstraat
POSJ0012	PTT-kantoor	Sneek			Tussen station en NH kerk
PO-SE0022	Postkantoor	Tiel			

Code	Naam	Plaats	Straat	Nr.	Locatie
POSJ0020	Stations- postkantoor	Tilburg	Spoorlaan		
PO- SE0023	Postkantoor	Utrecht	Biltstraat		
PO- SE0024	Postkantoor	Veghel			
PO- SE0025	Postkantoor	Venray	Paterstraat		
PO- SE0026	Postkantoor	Voorburg			
PO- SE0027	Postkantoor	Vught			
PO- SE0028	Postkantoor	Zandvoort	Davidstraat		
PO- SE0029	Postkantoor	Zoetermeer			
POSJ0001	Postkantoor	Zutphen	Molengracht		
POSJ0027	Postgebouw	Zwijndrecht	Koninginneweg		

Bijlage 5 De Wederopbouwdatabank

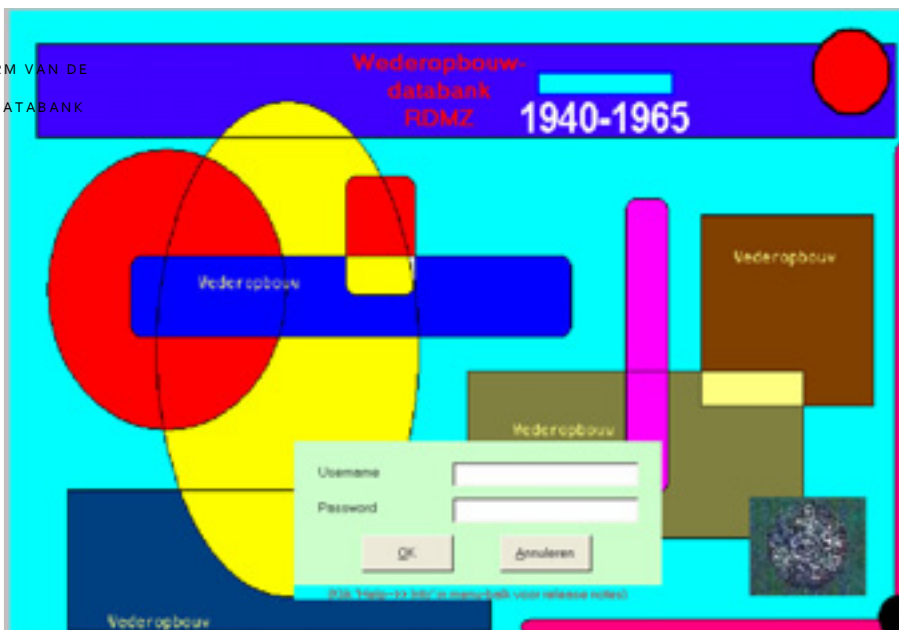
STRUCTUUR EN INHOUD DATABANK

Om de objectgegevens die uit de categoriale studies worden verkregen te ordenen, is de ‘Wederopbouwdatabank RDMZ 1940-1965’ (WOP) ontwikkeld door de afdeling informatiemanagement van de RDMZ. Hierin worden alle onderzochte wederopbouwobjecten ingevoerd. De databank is tot stand gekomen op basis van het Programma van Eisen dat in 2001 door het Projectteam Wederopbouw is geformuleerd in het kader van de pilotprojecten voor scholen, kerken en raadhuisen. Sinds het najaar van 2005 is de databank ontsloten via de website www.monumentenzorg.nl. Zo kan iedereen de Wederopbouwdatabank raadplegen en voorstellen voor aanvullingen doen.

De databank dient een tweeledig doel; ten eerste is het een hulpmiddel met zoekfuncties voor het categoriaal onderzoek naar diverse objecten, ten tweede vormt het een toekomstige informatiebron voor medewerkers van de RDMZ en externe gebruikers.

In de databank (afbeelding A) zijn zowel feitelijke gegevens opgenomen (naam, adres, gebouwcategorie, architecten, bronvermelding, etc.) als analytische gegevens (bouwstijlen, bouwtypen, preselectie). Ieder object in de databank heeft een unieke objectcode. De gegevens van het object zijn vastgelegd in acht tabbladen.

AFBEELDING A
HET STARTSCHERM VAN DE
WEDEROPBOUWDATABANK

Om een selectie van objecten uit de databank te maken, kan gebruik worden gemaakt van de zoekfunctie van de databank (met name de optie ‘gecombi-

neerd zoeken'). Omdat digitaal beeldmateriaal nog grotendeels ontbreekt vanwege het uitstellen van het veldwerk tot na 2004, kan de databank niet het arbeidsintensieve handwerk van het selecteren op basis van de niet-gedigitaliseerde bronnen vervangen.

De databank is, in de inventarisatiefase van het Project Wederopbouw, bedoeld als een dynamisch instrument. Gegevens die uit een eerste literatuuronderzoek niet naar boven kwamen, zijn later aangevuld. De ervaringen die de interne en externe onderzoekers in de categoriale pilotstudies - naar scholen, raadhuizen en kerken - met het gebruik van de databank hebben opgedaan, zijn samengebracht, besproken en doorgekoppeld naar de afdeling Informatiemanagement van de RDMZ, die deze hebben verwerkt.

In de navolgende paragrafen zal de 'Bewerken Objecten'-modus nader worden beschreven; deze is in het inventariserende stadium van het onderzoek de belangrijkste functie van de WOP databank. Zie ook de *Gebruikershandleiding Wederopbouwdatabank* (M. de Korte, Zeist 2003).

TABBLAD 'OBJECT'

Op het tabblad 'Object' worden de unieke objectcode, de adresgegevens, de gebouwcategorie en de huidige functie van het object vermeld (afbeelding B). Het veld 'opmerkingen' is hier alleen bedoeld voor zeer essentiële identificatiegegevens, zoals een tweede naam van het gebouw, een verwijzing naar een duidelijk verwant object of een belangrijke straatnaamwijziging. Het veld 'onderdeel van een complex' dient te worden ingevuld wanneer het gebouw deel uitmaakt van een groter geheel.

De velden in het kader 'locatie' bevatten de huidige adresgegevens van het object. Wanneer de verrekijkerbutton wordt aangeklikt, opent zich een nieuw scherm waarin de plaatsnaam van het object kan worden aangegeven. Bij het selecteren van de plaatsnaam worden automatisch ook de juiste provincie- en gemeentenaam in de betreffende velden geladen. Wanneer er verscheidene adressen bij een object horen, kan een tweede (of derde) adres in het veld 'locatie' worden opgenomen, echter met de toevoeging van het teken ~ (dus bijvoorbeeld '~Dorpsstraat 4') om zoekacties in een later stadium te vergemakkelijken.

Bij het invoeren van de basisgegevens doet zich regelmatig het probleem voor dat het adres of de locatie in de bronnen niet, of ten dele, vermeld wordt. Daarnaast is in veel gevallen onbekend wat de huidige functie van het gebouw is, en of het nog geheel of ten dele bestaat. Het ter plaatse lokaliseren van objecten kan lastig zijn, wanneer gegevens gedateerd of onvolledig zijn. Voor het aanvullen van dit soort basale gegevens is voor bepaalde te onderzoeken categorieën het internet een goede bron.

AFBEELDING B

HET TABBLAD 'OBJECT'

TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Op dit tabblad worden de betrokken ambachtslieden vastgelegd (afbeelding C). De lijst van ambachtslieden is gebaseerd op de tabel uit de Objecten Databank van de RDMZ (ODB) waarin alle rijksmonumenten digitaal zijn opgeslagen. Hoewel het mogelijk is om hier ook namen van aannemers, constructeurs en opdrachtgevers in te voeren, is ervoor gekozen slechts de projectarchitect, de naam van een eventueel architectenbureau en/of de interieurarchitect vast te leggen. Deze beslissing is genomen op basis van de afweging welke waarde dergelijke gegevens aan het onderzoek toevoegen tegenover de hoeveelheid tijd die het kost om een nieuwe naam in te voeren door de tabel te muteren.

Bij het vastleggen van de naam van een ambachtslid moet eerst worden gekeken of deze reeds in de tabel (waarin momenteel bijna 7.000 records zijn opgeslagen) voorkomt. De onderzoekers proberen zoveel mogelijk te voorkomen namen dubbel in te voeren.

AFBEELDING C

HET TABBLAD 'AMBACHTSLIEDEN'

Ambachtslid	Toelichting
Kraaijvanger, Bureau - (Archit./bouw./construct.)	E.H. en H.M.

TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Het tabblad 'Karakteristieken' is een vrij complex blad dat voornamelijk analytische gegevens bevat; de bouwstijl, het bouwtype (hoofdcategorie, subcategorie en bouwtype) en de bouwperiode(n) (afbeelding D).

Object: P0010000 | Ombouwwerkgebouw, Delftseplein 31, 3013 AA Rotterdam

AFBEELDING D

Object: Ambachtsleden | Karakteristieken | Teksten | Kunstwerken | Documenten | Foto's | Controle

HET TABBLAD 'KARAKTERISTIEKEN'

Stijlen:

Hoofd-stijl	Sub-stijl	Toelichting
Neoploegs modernisme		

Record: 1 van 1

Bouwtypen:

Hoofd-categorie	Sub-categorie	Bouwtype	Toelichting
Oorspronkelijk bouwjaar			

Record: 1 van 1

Bouwperiodes:

Bouw activiteit	Jaar van	Jaar tot	Ca	Toelichting
Oorspronkelijk bouwjaar	1954	1959		

Record: 1 van 1

Copyright © RDMZ, 2006

STIJLEN

Voor wat betreft de toekenning van stijlbenamingen (het eerste onderdeel op dit tabblad) is gepoogd hoofdzakelijk een indeling te maken in vier termen, te weten; 'traditionalisme', 'shake-hands', 'naoorlogs modernisme' en 'n.v.t.'. Aangezien de architectuur uit de wederopbouwperiode zich niet altijd even duidelijk in bouwstijlen laat indelen, moet hieraan in deze fase niet teveel waarde gehecht worden. Meer dient dit onderdeel als een toelichting op de toegepaste 'vormgeving' te worden gezien, waar digitale foto's in de databank (nog) ontbreken. Bij niet te beoordelen gevallen is ervoor gekozen om de term 'n.v.t.' in te voeren. In het toelichtingveld van de stijlen zijn opmerkingen ten aanzien van de constructiewijze en andere technische kenmerken geplaatst.

BOUWTYPEN

Een indeling op bouwtypen kan op verschillende niveaus worden gemaakt. Voor de categorie scholen moet dan bijvoorbeeld worden gedacht aan een typologisch onderscheid in gangscholen of halscholen en in het geval van de kerken kan worden ingedeeld op bijvoorbeeld zaalkerken en basilieken.

BOUWPERIODEN

Onder het laatste deel van dit tabblad wordt vastgelegd van en tot welk jaar een bepaalde bouwactiviteit (ontwerp, oorspronkelijk bouwjaar, verbouw, restauratie en/of sloop) heeft plaatsgevonden, indien bekend. In het toelichtingveld wordt opgenomen wat wanneer tot stand is gekomen. In die gevallen waar het oorspronkelijke bouwjaar van een object niet staat vermeld in het tijdschrift is de jaargang van het tijdschrift als bouwjaar

(zowel van als tot) gehanteerd met de toevoeging ‘circa’, omdat dit in ieder geval een indicatie geeft van de bouwperiode.

TABBLAD ‘TEKSTEN’

Op het tabblad ‘Teksten’ kunnen in de kolom ‘Soort tekst’ verschillende velden worden geopend (afbeelding E). Wanneer een bepaalde soort tekst wordt aangemaakt, moet het veld ‘Actualiteitsdatum’ worden aangeklikt om de dag vast te leggen waarop dit veld is geopend. Per veld kunnen bepaalde gegevens ingevoerd worden.

AFBEELDING E
HET TABBLAD ‘TEKSTEN’

Soort tekst	Actualiteitsdatum	De tekst (dubbel klik voor bewerken tekst)
Interieur	10-10-2005	Achter de hoofdentree bevindt zich een postkantoor, met op de eerste verdieping de postbusafdeling. Eén rij kolommen op de halve afstand van de breedte, dus 18 meter. Kolomafstand: 6m, h.o.h. Kolommen lopen over alle verdiepingen door, behalve over de bovenste zaal, die geen kolommen heeft.
Exterieur	10-10-2005	Betonskeletbouw met één rij kolommen. Skelet is volledig bekleed met kunststeen platen en gevel, grijs en blauw geglezuurde baksteen. Borstelingen van blauwe verglaasde steen. Strppen tussen kozijnen uit aluminium. Het stationspostgebouw heeft een hoogte van 54,50 m boven straatniveau. Grootste hoogte tot de vastelantaarnover: 67,80m. Lantaar: 3,54 meter. Minnerville nabover: hoekkolonnen en/of
Planologisch	10-10-2005	Gelegen aan niveauplein naast Rotterdam CS, via poortje bereiken. Het eerste treinperron loopt achter een keermuur door naar het stationspostgebouw. Hierop is een dwerstunnel aangesloten onder de sporen, met opritten naar de vier overblijvende perrons. Deze verbinding tussen station en postgebouw is 80 meter lang en de vormgeving van de keermuur is in museumterminus nabover, met het netwerken van C van Dwaartse en
Bronnen	29-08-2003	BW 1960, nr. 18, p. 388-395, sit/pl gr tek fot PT 1955, nr. 13/14, p. 221-223, sit tek Bouw 1957, p. 179-180, sit tek; p. 1139 Bouw 1959, p. 246-248, sit/pl gr tek maquette fot Architectuur van Rotterdam, 10 ME 1970, Rotterdam 1981

BRONNEN

Hier worden literatuurverwijzingen ingevoerd (volgens de standaard notitiemethode van artikelen en boeken), met daarbij per titel aangegeven of er situatieschetsen, foto's, plattegronden, aanzichten of doorsneden bij de tekst gevoegd zijn.

PLANOLOGISCH

Hier worden de stedenbouwkundige ligging van het object, de eventueel relevante aanleg van de groenstructuur en andere planologische bijzonderheden geregistreerd.

EXTERIEUR

Hier kan achtereenvolgens het materiaalgebruik, de kleur, de constructie, de vorm van het grondplan en de gevelstructuur van het betreffende object worden vastgelegd.

INTERIEUR

In dit veld worden de structuur en ligging van de ruimten t.o.v. elkaar, de inrichting van de meest waardevolle ruimten en eventuele bijzonderheden (onroerende zaken, decoratieve afwerking) opgenomen.

OPMERKINGEN

In dit veld kan worden aangegeven welke waarderingscriteria evident van toepassing zijn op het betreffende object. Ook wordt hier ingevoerd wanneer, met wie en waarover is gesproken, gecorrespondeerd of anderszins contact heeft plaatsgevonden m.b.t. het object. Daarnaast wordt hier vastgelegd of er eventueel een foto-opdracht is uitgeschreven (met datum, opdrachtnummer en naam van opdrachtgever).

GAAFHEID

Hier worden (indien bekend) de gegevens omtrent verbouw, wijzigingen en sloop ingevoerd.

BOUWKUNDIGE STAAT

Aangezien veldwerk pas in een later stadium plaats zal vinden, kan dit veld nog niet altijd worden ingevuld. Wanneer een object wel is bezocht, kan worden volstaan met een korte notitie (visueel goed / matig / slecht, eventueel met een kleine toelichting).

REDENGEVEND

Dit veld wordt in deze fase van het onderzoek nog niet ingevoerd, aangezien een redengevende omschrijving pas wordt opgesteld wanneer sprake is van (voorlopige) selectie tot rijksmonument.

BIJZONDERHEDEN

Hier kunnen eventueel gegevens worden vastgelegd die niet in bovenstaande velden kunnen worden ondergebracht.

TABBLAD 'KUNSTWERKEN'

Op het tabblad 'Kunstwerken' zijn in een vaste tabel verschillende soorten voor de wederopbouwperiode specifieke kunstwerken genoemd zoals glas-in-beton en sgraffito, die onderdeel zijn van het oorspronkelijke ontwerp van het gebouw (afbeelding F).

Object: P0030003 | Postkantoorpostgebouw, Deiftszplein bij 31, 3813 AA Rotterdam (Centraal Postkantoor) **AFBEELDING F**

Object | Ambachtslieden | Karakteristiek | Teksten | Kunstwerken | Documenten | Foto's | Controle | **HET TABBLAD 'KUNSTWERKEN'**

Zoeken Kunstenaar

Kunstwerk	Kunstenaar	Opmerking
▶ Glas-in-beton	Roode, L. van - beeldend kunstenaar (Overig ambachtssoort)	Kopwand van het westelijke trappenhuis bestaande uit 22 glas-in-beton vensters, allen uit de gevel stekend. Gevel zelf is gedecoreerd met kunststenen platen in twee kleuren.
•		

Copyright © RDMZ, Zoet

Onder ‘kunstenaar’ wordt de naam van de maker ingevoerd (ook hiervoor bestaat een vaste tabel waaraan namen kunnen worden toegevoegd, zie onder tabblad ‘Ambachtslieden’). In de laatste kolom (opmerking) wordt globaal - indien bekend - de voorstelling (naam), het materiaalgebruik, de plaats van het kunstwerk ten opzichte van het gebouw en eventuele andere opmerkingen vastgelegd.

Bij het invoeren van kunstenaars is op kleinere schaal sprake van dezelfde problematiek als bij het tabblad ‘ambachtslieden’.

TABBLAD ‘DOCUMENTEN’

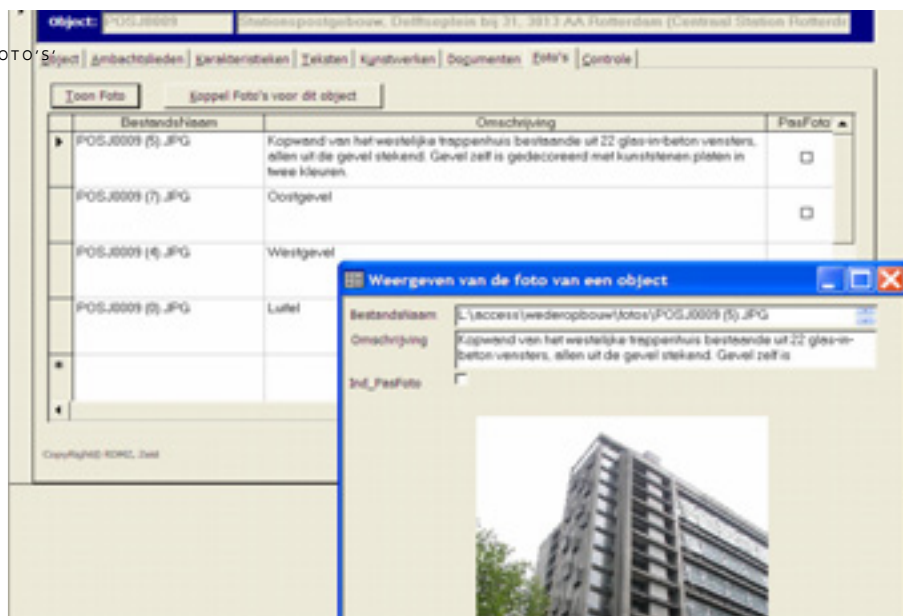
Op dit tabblad kunnen digitale tekstuele bestanden aan een object gekoppeld worden. Per gebruiker is een vaste directory aangemaakt, waarin deze bestanden kunnen worden opgeslagen. Wanneer op het tabblad ‘Documenten’ een bestand wordt geselecteerd en op de button ‘Toon Document’ wordt geklikt, opent het bestand in het bijbehorende programma.

TABBLAD ‘FOTO’S’

Op het tabblad ‘Foto’s’ kunnen afbeeldingen aan het record gekoppeld worden (afbeelding G). Met het vakje ‘pasfoto’ wordt aangegeven welke foto het meest karakteristiek het object weergeeft. Het programma ‘Her-nummer Foto’s’ in het menu ‘Bestand’ kan grotere groepen afbeeldingen gelijktijdig omnummeren; de afbeeldingen in de databank krijgen zo als naam de code van het object waaraan deze gekoppeld zijn, gevolgd door underscore (_) en een serie van vier cijfers, die het bestand uniek maken.

AFBEELDING G

HET TABBLAD ‘FOTO’S’

TABBLAD ‘CONTROLE’

Het tabblad ‘Controle’ geeft automatisch aan welke velden van het record nog niet (afdoende) zijn ingevoerd.

Colofon

Auteur Marije de Korte
Uitgave Rijksdienst voor
de Monumentenzorg,
Zeist 2005
Basisontwerp B@seline,
Utrecht